

Tijdschrift

September 2005

Inhoud

Jacob Spraeckel: stamvader van de Goorse stoelklok?

De boogjes van Huygens

Museum Speelklok tot Pierement verwerft
Roentgen & Kinzingklok

Handel en Wandel
Herman Horselenberg:
Respect voor historisch
erfgoed

Unieke tentoonstelling
van torenuurwerken in
Nederland

Recordopbrengst bij
Sotheby's

Schitterende expositie in
Trente

Federatie op internet

Informatie over de opzet van de Federatie Klokkenvrienden en de verenigingen die tezamen de Federatie vormen, is te vinden op:
www.fed-klokkenvrienden.nl

Auteursrecht

Het is niet toegestaan artikelen of gedeeltes daarvan of afbeeldingen uit TIJDSchrift over te nemen of te vermenigvuldigen zonder toestemming van de redactie.

Redactieadres "TIJDSchrift"

Mevrouw F.M.C. Plessen-Haagen
Van der Lekstraat 45
3341 GV Hendrik Ido Ambacht
plessenhaagen@cs.com

Verantwoording

De Redactie van TIJDSchrift spant zich in om ingezonden kopij op inhoudelijke - waaronder technische en historische - juistheid te (laten) toetsen.

De auteur blijft echter verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar bijdrage of artikel. Derhalve valt de inhoud van artikelen met naamsvermelding van de auteur, buiten de verantwoordelijkheid van de Redactie.

Website: 1 seconde vertraging

Webmaster H. van den Ende junior heeft enige tijd geleden een leuke verfraaiing op de website aangebracht. De site opent nu met een beeldvullende antieke klok, in feite een vergroot horloge, die de actuele tijd aanwijst. Een kleine secondewijzer geeft dat nog beter aan. Het geheel loopt precies synchroon met de door de computer in Duitsland aangestuurde elektronische klok - minus één seconde, wat wel veroorzaakt zal worden door de weergave via het internet.

Bij de voorlaat:

Deze messing vergulde Duitse reisklok was een van de stukken waarvan de opbrengst op de juni veiling van Sotheby's de schatting in de catalogus ruim overtrof (zie ook pag. 21)

Federatie Klokkenvrienden

De Federatie Klokkenvrienden

is een samenwerkingsverband van:

- Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven
- Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
- Dutch Section of the Antiquarian Horological Society
- Sectie Uurwerkhersellers van de Nederlandse Juweliers en Uurwerkenbranche

Bestuur:	namens:
E.H. Glasius, voorzitter	Schoonhoven
W. van der Krogt, secretaris	MNU
F. van Gurp, penningmeester	NJU
D. Plomp	MNU
Ir. K. Roscam Abbing	AHS
W. van Vliet, coördinator evenementen	Schoonhoven
Secretariaat:	Dorpsstraat 70a 1842 GW Oterleek 072 - 5346690 willemvdkrogt@hetnet.nl
Betalingen:	Postbank nr. 7234958 t.n.v. penningmeester Klokkenvrienden, Rotterdam
Website:	www.Fed-Klokkenvrienden.org

Vereniging van vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven

Secretariaat:	M.G.H.A. de Graaff O. van Götschlaan 7 2082 HV Santpoort Zuid 023 - 5383401 e-mail: graafwerk@quicknet.nl
Betalingen:	Postbank nr. 2820594 t.n.v. Vereniging Vrienden

Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk

Secretariaat:	W. van der Krogt Dorpsstraat 70a 1842 GW Oterleek 072 - 5346690 willemvdkrogt@hetnet.nl
Betalingen:	Postbank nr. 3767920 t.n.v. Vereniging Vrienden MNU

Dutch Section Antiquarian Horological Society

Secretariaat:	Ir. K. Roscam Abbing Anna van Burenlaan 3 2012 SL Haarlem 023 - 5292501 e-mail: k.roscamabbing@hcnet.nl
----------------------	--

Sectie Uurwerkhersellers Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche

Secretariaat:	Postbus 904 1270 AX Voorburg Koningin Julianalaan 345 2273 JJ Voorburg 070 - 3866248
----------------------	--

Samenstelling TIJDSchrift

Redactie:	E. H. Glasius ir. L.C.F. Plessen
Verzorging kopij:	mevr. F.M.C. Plessen-Haagen
Advertenties:	Ir. L. A. A. Romeyn tel. 0341 - 254265
Drak:	Drukkerij WC den Ouden bv
Vormgeving:	DG-Design BV/BNO

Advertentietarieven (excl. BTW)

Bij eenmalige plaatsing:
1/1 pagina, € 150 - 1/2 pagina € 100
Voor vier plaatsingen:
1/1 pagina € 175 - 1/2 pagina € 125
achterpagina € 500

Kleine advertenties
(vraag en aanbod): € 12,50
te voldoen door toezending girobetaalkaart met tekst

De sluitingsdatum van het volgende nummer is: 1 november
De verschijningsdatum is: 23 december

Jacob Spraekel: stamvader van de Goorse stoelklok?

door: drs. E.J.B. Veldboer

Opmerking vooraf

In dit artikel wordt de achternaam Spraekel gebruikt. Gebleken is echter, dat in de afgelopen eeuwen de spelling niet eenduidig is geweest. Zo komen de volgende namen voor in de diverse archieven: Sprakel, Spraakel, Spraakell, Spraakels, Sprakels en Sprackel.

Inleiding

In de afgelopen decennia is er veel geschreven over de ontwikkeling en bloei van de Nederlandse stoelklok. De meeste auteurs zijn tegenwoordig van mening, dat in West-Friesland en Oost-Nederland de eerste stoelklokken werden gemaakt. De vroegste exemplaren dateren al uit de eerste helft van de zeventiende eeuw [1,2,3].

In Oost-Nederland is vooral een drietal plaatsen ten oosten van Zutphen aan te wijzen, die een rijke traditie kennen aan makers van stoelklokken, te weten Laren (Gelderland), Vorden en Goor (zie afb. 1).

In deze plaatsen zijn vele decennia lang stoelklokken gemaakt, die een hoge mate van originaliteit, eigenzinnigheid en vakmanschap kennen [3].

Zo waren in Laren vader Goslink en zoon Hendrik Ruempol gedurende de gehele achttiende eeuw makers van de bekende "Ruempol-klok". Ter illustratie van de populariteit van dit type klokken kan in dit verband genoemd worden, dat in december 2004 en april 2005 bij het veilinghuis Sotheby's nog een tweetal klokken is geveild voor een bedrag van elk € 20.400,-.

In Vorden waren in het derde en vierde kwart van de achttiende eeuw de meester Johannes Meckeveldt en zijn leerling Willem Ringelenberg actief.

Wanneer we ten slotte naar het oude Twentse stadje Goor kijken, komen we al snel de namen Ter Swaek en Bakker tegen. De zogenaamde "Bakker-klok" is bij verzamelaars en antiquairs een veel gevraagd verzamelobject.

Tot op heden is nog weinig gepubliceerd over de ontstaansgeschiedenis en verdere ontwikkeling van de klokkenmakerij in Goor. In de

Afb. 1 Kwart van Twente en de Gelderse Achterhoek

bekende Nederlandse klokkenboeken is geen samenhangend beeld hierover te vinden. In dit artikel wordt getracht deze lacune op te vullen. Historisch interessante gegevens over het geslacht Spraekel, klokkenmakers in de zestiende tot en met de achttiende eeuw, komen naar voren. Deze gegevens zijn afkomstig van een door mijzelf uitgevoerd genealogisch onderzoek.

Daarnaast heb ik dankbaar gebruik kunnen maken van enige genealogische gegevens verzameld door dr. J.L. Sellink, die mij welwillend ter beschikking zijn gesteld door de heer M. Spaander, restaurateur te Zutphen. Ook heb ik onderzoek gedaan naar relevante literatuur. Ten slotte is de recente ontdekking en beschrijving van een aantal gesigioneerde Goorse stoelklokken waardevol geweest voor de inhoud van dit artikel [4].

Helaas is niet alle relevante informatie terug te vinden in de gemeentelijke en kerkelijke archieven. Oorlogsgeweld en in het bijzonder de brand van het gemeentehuis van Goor op 3 mei 1647 vernielden belangrijke stadsarchieven. Er zijn daardoor wat leemtes ontstaan, die het noodzakelijk maken om een aantal reconstructies te gebruiken.

Uit de beschikbare, genealogische informatie wordt wel duidelijk, dat Jacob Spraekel naar alle waarschijnlijkheid aangemerkt kan worden als stamvader van de Goorse klokkenproductie. Ook wordt bevestigd, dat er al in de zeventiende eeuw relaties bestonden tussen de klokkenmakers in Twente en de Achterhoek met andere delen van Nederland (waaronder West-Friesland, Groningen en Zwolle). Verder blij-

Afb. 2
Torenuurwerk uit
Gelselaar

ken er in Goor gedurende de achttiende eeuw, naast Anthonie Ter Swack en Carol Willem Bakker, nog meer klokkenmakers werkzaam geweest te zijn. Dit zorgt ervoor, dat de determinatie van Goorse klokken nog gecompliceerder is geworden, ook omdat er vaak geen signatuur van de maker is. Het is opvallend, dat in Goor verschillende klokkenmakers tevens het ambt van burgemeester hebben uitgeoefend.

Jacob en Willem Sprackel.

In de archieven komen we voor het eerst twee broers tegen, te weten Jacob (omstreeks 1570 – 1637) en Willem Sprackel (omstreeks 1575 tot ?). Helaas is de volledige informatie over de geboorte- en sterfdata van beiden niet

bekend. Alleen een notitie over de sterfdatum van Jacob is door Sellink teruggevonden in het Provinciale Archief te Zwolle. Daarnaast heb ikzelf in het Goorse gerechtelijk archief (bron: Historisch Centrum Overijssel te Zwolle) nog aanvullende informatie ontdekt, waar nog niet eerder over is gepubliceerd. Mij is gebleken, dat in het bewaard gebleven “broecke boeck der Stadt Goor, 1611-1644” zowel Jacob Sprackel in het jaar 1635 als ook Willem Sprackel in het jaar 1637 nog met naam en toenaam worden genoemd!

Onduidelijk is waar de Sprackels oorspronkelijk vandaan kwamen. De mogelijkheid bestaat dat zij afkomstig waren uit de omgeving van Lonneker (bij Enschede). Aan het einde van de dertiende eeuw bestond daar al een erve met die naam [5]. Ook in deze tijd komt de naam Sprakel overigens nog voor in de omgeving van Enschede.

Jacob was hoogst waarschijnlijk werkzaam als torenuurwerkmaker in het stadje Goor (in vroegere tijden Ghoer geheten), dat in die tijd nog geen 1.000 inwoners telde en betrokken was bij de tachtigjarige oorlog [6,7]. Jacob is namelijk de vermoedelijke maker van een klein torenuurwerk, afkomstig uit Gelselaar (Gelderland)[3].

Het uurwerk dateert uit 1632 en is gesigneerd met de naam “Jacob”. Bovendien is een drietal sterren met “wassenaars” aangebracht, een heraldieke term voor een wassende maan. Een tweede torenuurwerk dat aan hem wordt toegeschreven, is afkomstig uit de toren van Geesteren (Gelderland). Dit uurwerk is wat groter en gemaakt rond 1622. Beide torenuurwerken hebben dezelfde constructie en hetzelfde hoge technische peil (zie afb. 2, 3 en 4). Van Willem is nog geen gesigneerd uurwerk teruggevonden. Wellicht is hij ook torenuur-

Afb. 3
De sterren en
naam op een stijl
van het uurwerk
van Gelselaar

Afb. 4
Uitvergroting
van de sterren en
naam.

werkmaker geweest. Een bewijs hiervoor is tot op heden echter nog niet gevonden.

Beide broers hadden zonen, die zich ook bezig hielden met het vervaardigen van uurwerken. In de vakliteratuur bestaat onduidelijkheid over deze zonen van Jacob en Willem, ieder Jurriaan genaamd. Vaak worden in de klokkenboeken gegevens door elkaar gehaald, omdat auteurs in de veronderstelling verkeerden, dat er slechts één Jurriaan Spraeckel heeft geleefd in de 17e eeuw [2] of dat er mogelijk sprake is geweest van een vader-zoon relatie [8]. Een andere veronderstelling is, dat er sprake is van twee zonen van Jacob. Dit alles lijkt om verschillende redenen niet waarschijnlijk te zijn.

Op de eerste plaats tonen de in het Goorse en Zutphense archief teruggevonden geboorte- en sterfdata aan, dat we te maken hebben met twee verschillende familieleden. Beiden droegen de naam Jurriaan Spraeckel, die uit Zutphen (1615-1669) en die uit Goor (ca 1618-1692). Zij waren dus ongeveer van dezelfde leeftijd. Een vader-zoon relatie is daarmee zeer onwaarschijnlijk geworden.

Gegevens uit het Zutphense kerkelijk archief (bron: Stads- en Streekarchief Zutphen) tonen verder aan, dat de vader van Zutphense Jurriaan de Goorse Jacob is geweest.

Wie de vader was van de Goorse Jurriaan is minder duidelijk. Belangrijke informatie hierover is helaas verloren gegaan bij de brand in het gemeentehuis van Goor. Het lijkt echter zeer aannemelijk, dat dit Willem Spraeckel geweest moet zijn. De Goorse Jurriaan noemde immers zijn eerste zoon Willem (geboren omstreeks 1640) en niet Jacob. Pas de derde zoon kreeg de naam van Jacob. In die tijd was het zeer gebruikelijk om de eerste zoon te vernoemen naar de eigen grootvader.

Een tweede aanwijzing betreft het feit, dat de Goorse Jurriaan een jongere broer Henrick heeft gehad. Sellink [3] meldt hierover, dat Henrick in de literatuur vaak ten onrechte staat vermeld als de oudste zoon in plaats van de jongere broer van de Goorse Jurriaan. In de huwelijksakte van deze broer Henrick, uit 1659 te Den Briel, wordt nadrukkelijk vermeld, dat zijn vader Willem heette. Ten slotte kan nog gewezen worden op het feit, dat ook latere Spraeckels in Goor vaak de naam van Willem droegen.

Op grond van bovenstaande gegevens is het dus aannemelijk, dat de beide Jurriaans neven waren van elkaar. Mevrouw Doornink-Hoogenraad, oud-directrice van het Stedelijke Museum te Zutphen, heeft deze familierelatie overigens eerder gesuggereerd [9].

De Zutphense Jurriaan Spraeckel (1615 – 1669).

Op basis van de gegevens uit het Zutphense stads- en streekarchief betreft het hier dus de zoon van Goorse Jacob, die het ambacht van zijn vader heeft voortgezet in Zutphen, naast de Wijnhuistoren en later ook in de Kolenstraat [9,10]. Hij was een befaamde klokkenmaker, betrokken bij verschillende grote projecten in binnen- en buitenland [8,11,12]. Zo maakte hij speel- en/of uurwerken in de Zutphense Wijnhuistoren zelf (1642), de St. Jan in Den Bosch (1651), de Amsterdamse Westerkertoren (1658), de koepel van het Amsterdamse stadhuis, nu het Koninklijk Paleis op de Dam (1666) en de Martinitoren in Groningen (1664). Bij veel van deze projecten werkte hij samen met de beroemde klokkengieters François en Pieter Hemony [10,13]. Interessant is in dit kader nog te vermelden, dat de eerste klokken die zij in Nederland goten (1641) voor de hervormde kerk van Goor waren! In het boekje "Achterhoekse klokken en uurwerkmakers" [3] staat op pagina 33 een zeer vroege stoofklok afgebeeld, die volgens de auteurs mogelijk is vervaardigd door Jurriaan Spraeckel. Er wordt hier niet aangegeven of het om de Zutphense of Goorse Jurriaan gaat. Gezien de torenuurwerk-achtige bouw van het geheel, het systeem van de wekkerlichting en het sterk afwijkende karakter van deze klok ten opzichte van een drietal stoelklokken toegeschreven aan zijn Goorse familieleden, is deze klok mogelijk gemaakt door de Zutphense Jurriaan. Helaas is dit huisuurwerk niet gesigneerd, zodat dit een veronderstelling blijft. Ook andere stoel- of stoofklokken van zijn hand zijn tot op heden niet gevonden (zie afb. 5).

De Zutphense Jurriaan trouwde met Diricksken van Uyten uit Uden. Zij hadden 8 kinderen, waaronder twee zoons Jacob en Johannes respectievelijk geboren in 1657 en 1658. Voor zover bekend, heeft geen van beiden het bedrijf voortgezet [6,9,10].

*Afb. 5
Vermoedelijke
Gelderse stoofklok
midden 17e eeuw [3].*

Afb. 6
Twentse stoelklok
uit 1680 [3].

Afb. 7
Stoelklok van J.
Spraeckel A Goor
1678 [4].

kenmerken, die men later bij Twentse en Achterhoekse stoelklokken ook aantreft. Zo wordt het eenvoudige zadeldakje later een in het oog springend kenmerk van de klokken van Goslink Ruempol uit Laren (Gld). Dit geldt ook voor de ophanging van de slinger aan de galg en niet aan de achterwand. De lange slinger, die we aantreffen, wordt ook karakteristiek voor latere Goorse klokken. Ten slotte is de vorm en de stand van de wekkerlichter, het karakteristieke sterrad en de forse vierkante ijzeren stellingpoten zeer kenmerkend te noemen (zie afb. 6).

Een tweede, zeer bijzondere stoelklok met de signatuur

De Goorse Mr. Jorryen of Jurriaan Spraeckel (omstreeks 1618 – 1692).

Zoals aannemelijk gemaakt had Willem ook een zoon Jurriaan, die evenals zijn vader in Goor woonde. Het betreft hier dus naar alle waarschijnlijkheid de iets jongere neef van de Zutphense Jurriaan.

Van 1657 tot 1661 was hij volgens het kerkelijke archief diaken in de hervormde kerk [6]. Ook wordt in de archieven vermeld, dat hij samen met zijn vrouw Elisabeth op 27 juni 1658 deelnam aan het H. Avondmaal. Ten slotte is het interessant te melden, dat op de oudste lijst van vuursteden van Goor (1682 en 1683) ook Jurriaan Spraeckel nog wordt genoemd.

Het paar had drie zonen, die het vak van uurwerkmaker zijn gaan uitoefenen.

In het kader van dit artikel gaat de bijzondere aandacht uit naar het ontstaan en de ontwikkeling van de Goorse stoelklokken.

Een erg boeiende klok in het boek van J.L. Sellink, Abbink en Wiggers., afbeelding 3.2. [3] dient in dit verband zeker vermeld te worden. Het betreft hier een door de auteurs aan de Goorse Jurriaan (en/of een van zijn zonen) toegeschreven klok uit 1680 met verschillende

“J. Spraeckel A Goor 1678” staat op pagina 22 vermeld in het boek “Oost Nederlandse klokken en uurwerkmakers” [4]. Deze pas ontdekte klok bezit ook diverse kenmerkende eigenschappen van latere Oost-Nederlandse klokken (zie afb. 7).

Een derde mogelijk aan Jurriaan Spraeckel (en/of een van zijn zonen) toe te schrijven klok die nog genoemd moet worden, staat in het boek van Zeeman op pagina 43 (op pagina 42 staat overigens ook de klok van afbeelding 4!) [2] (zie afb. 8).

Alle drie de klokken kunnen aangemerkt worden als oertypes van de latere Twentse en Achterhoekse stoelklokken.

Niet onvermeld mag ten slotte nog blijven, dat de Goorse Jurriaan (en/of een van zijn zonen) ook torenuurwerken heeft gemaakt. In de museumboerderij “Erve Kots” te Lievelede staat bijvoorbeeld nog een incompleet torenuurwerk met de signatuur “J. Spraeckel tot Goor” 1682. Ook wordt in de archieven genoemd, dat Jurriaan Spraeckel uit Goor het torenuurwerk van Eibergen heeft gemaakt (1681). Dit uurwerk werd in de achttiende eeuw onderhouden door Goslink Ruempol uit Laren en staat nog steeds in het Eibergse gemeentehuis [14].

De nakomelingen en opvolgers van de Goorse Jurriaan Sprackel

Nakomelingen familie Sprackel

Zoals vermeld heeft de Goorse Jurriaan in ieder geval drie zonen gehad, die verder zijn gegaan met het vak van hun vader.

De oudste heette **Willem** (omstreeks 1640 – 1705), deed belijdenis in 1658 en vestigde zich later in Haarlem als meester-uurwerkmaker [3,5,6,12]. In deze plaats werd hij benoemd tot stadshorlogemaker.

Willem Sprackel heeft zijn opleiding genoten bij zowel zijn vader als bij zijn oom in Zutphen, waar hij tussen 1663 en 1665 werkte en verbleef [6,9].

Gesigneerde stoelklokken van zijn hand zijn helaas nog niet gevonden. Wel suggereert Sellink, dat de door hem beschreven klok op pagina 51 [3] gemaakt zou kunnen zijn door Willem Sprackel uit Haarlem.

Een andere zoon **Jacob** (1657 - 1722) verhuisde naar Zwolle. Van hem is bekend, dat hij een tijd lang samenwerkte met de Zutphense oom Jurriaan, onder andere bij het repareren van het uurwerk en het klokkenspel van de Martinitoren in Groningen [8].

De Goorse Jurriaan had een derde zoon **Joan of Jan** (omstreeks 1653 – 1721), die het uurwerkmakervak bleef uitoefenen in Goor. Daarnaast had hij ook nog tijd om zowel de functie van ouderling als burgemeester te vervullen in zijn geboorte- en woonplaats [5,6]. Hij was getrouwd met de predikantsdochter Aleyda Putman en had twee zoons, genaamd Jan Willem en Rutgerus.

Van 1730 tot 1758 komen we in de gemeentelijke archieven **Jan Willem Sprackel** tegen (zoon van Joan of Jan). Hij was ook uurwerkmaker en burgemeester van Goor. Hij leefde van 1680 tot 1762. De zoon van Jan Willem, **Jan Benjamin** (1715 – 1795) was eveneens burgemeester (1791 – 1794) en klokkemaker in Goor.

In het boek van H. Bossink [4] staat op pagina 50 nog een recent ontdekte stoelklok met de signatuur "Jan Benjamin Sprackel" 1778 vermeld.

Ook Sellink [3] beschrijft op pagina 58 en 59 een vrijwel identieke stoelklok, die gemaakt zou zijn door deze kleinzoon van de Goorse Jurriaan (zie afb. 9).

Familie Ter Swaek

Anthonie ter Swaek (1692 – 1772) was een toonaangevende Goorse klokkemaker in de achttiende eeuw. Hij trouwde met Anna

Christina Sprackel, burgemeestersdochter van Joan of Jan. Uit een bewaard gebleven testament (opgemaakt in 1721) valt op te maken, dat hij het vak bij zijn schoonvader heeft geleerd. Ter Swaek brak voor het eerst met de traditie van de spillegang in het uurwerk en ging over op de anker-gang, die accurater bleek te zijn. De meeste, latere Twentse stoelklokken zijn onmiddellijk te herkennen aan deze kenmerkende constructie. Van deze bekende meester zijn nog diverse, gesigneerde stoelklokken en ook een staand horloge beschreven [2,3,4,8].

Bekend is, dat een zoon van Anthonie ook het vak van uurwerkmaker heeft uitgeoefend in Goor. Het betreft Hermannus Ter Swaek geboren in 1723, en neef van Jan Benjamin Sprackel.

Afb. 8
Goorse stoelklok,
toegeschreven aan
(een van de zonen)
van J. Sprackel

Afb. 9
Uurwerk van Jan
Benjamin Sprackel uit
1778 [4].

Afb. 10
Uurwerk van
Hermannes Ter
Swaek A Goor 1755
[4].

Van deze zoon zijn nog enkele gesigeneerde klokken bekend. Zie hiervoor ook de boeken van Bossink en Zeeman [2,4] (zie afb. 10).

Familie Bakker

Carol Willem Bakker (1726 – 1806) is geboren uit het tweede huwelijk van Johannes Conradus Bakker en Helena Ter Swaek. Hij oefende eerst het beroep van smid uit, maar wordt in 1748 genoemd als leerling van zijn oom Anthonie Ter Swaek. Na het overlijden van zijn leermeester zette hij het bedrijf voort, tesamen met zijn neef Hermannus.

In 1764 is Bakker gehuwd met Euphemia Maria te Linteloo (1741 – 1808) en samen kregen ze vijf kinderen. Twee zoons van Carol Willem Bakker zijn ook weer uurwerkmaker geworden, te weten Arnoldus (1776 – 1822) en Antonie (1783 – 1838).

In de tweede helft van de achttiende eeuw ging het economisch achteruit in Nederland. In een arme streek als Twente had dit tot gevolg dat het Goorse uurwerk steeds meer uit ijzeren onderdelen ging bestaan.

Van Carol Willem Bakker zijn verschillende

stoelklokken en een staand horloge bekend [2,3,4]. Hana [15] noemt een Goorse stoelklok met de initialen AFB of AEB (afb. 39). Deze zou mogelijk gemaakt kunnen zijn door Arnoldus of Antonie. Het klokkenmuseum te Frederiksoord bezit nog een klok, waar de naam A. Bakker staat ingekrast.

Ten slotte.

In dit artikel is getracht meer samenhangende informatie te presenteren over het ontstaan, de ontwikkeling en bloei van de klokkenmakerij in Oost-Nederland. In het bijzonder is gekeken naar klokkenmakers uit het Twentse stadje Goor.

De vermelde gegevens maken duidelijk, dat eeuwenlang in Goor zeer gekwalificeerde toren- en huisuurwerkmakers werkzaam zijn geweest die familiebanden met elkaar hadden. Het vak heeft zich gedurende vele jaren, vaak van vader op (schoon-)zoon overgaand, verder kunnen ontwikkelen. Daarbij is gebleken dat er ook relaties bestonden met familieleden in andere delen van Nederland, die ook het vak van uurwerkmaker uitoefenden.

Helaas is er weinig informatiemateriaal terug te vinden uit de zestiende eeuw. Hierdoor is er niet veel bekend over de (vermoedelijke) Goorse stamvader van de Oost Nederlandse stoelklok, Jacob Sprackel. Dit zorgt er voor dat niet met 100% zekerheid uitspraken gedaan kunnen worden over de familierelatie tussen de Zutphense en Goorse Jurriaan, zonen van respectievelijk Jacob en Willem Sprackel. Op grond van een aantal belangrijke historische gegevens is het echter zeer aannemelijk, dat beide uurwerkmakers neven waren van elkaar.

De meeste Oost-Nederlandse torenuurwerken en stoelklokken zijn niet gesigeneerd. Een specifieke toeschrijving aan een klokkenmaker is daardoor vaak (nog) niet goed mogelijk. Dit wordt wellicht toekomstig wel mogelijk, wanneer bekende uurwerken en stoelklokken op identieke en systematische wijze gedetermineerd en vergeleken gaan worden.

De recente ontdekking van een aantal gesigeneerde Goorse klokken (met respectievelijk de opschriften J. Sprackel tot Goor 1682, Jan Benianmin Sprakel 1778 en Hermannus Ter Swaek) draagt overigens zeker bij aan het beter zicht krijgen op de klokkenmakerij in het Twentse stadje Goor!

Wellicht hebben lezers van het "TIJDSchrift" nog meer informatie over dit onderwerp. Ik nodig deze mensen van harte uit om hierover met mij, via de redactie, in contact te treden! 📧

Literatuur.

- [1] KAMP, H. VAN DER: "Klokken", uitgeverijmaatschappij Antiek Lochem B.V., Lochem, 1992, ISBN 90-74213-02-2.
- [2] ZEEMAN, J.: "De Nederlandse stoelklok", uitgeverij Van Gorcum, Assen/Amsterdam, 1978, ISBN 90-232-1416-1.
- [3] SELINK, J.L., ABBINK A.F., WIGGERS R.E.: "Achterhoekse klokken en uurwerkmakers", ISBN 90-9003816-7.
- [4] BOSSINK, H.: "Oost-Nederlandse klokken en uurwerkmakers", uitgeverij De Graaf, Boekbinderij Raalte, tweede druk 2000.
- [5] HEKKET, B.J.: "Oost Nederlandse familienamen", Twents-Gelderse uitgeverij, W.G.Witkamp, Enschede, 1975.
- [6] RUIT, T. en FLUIT, H.: "Van Twentse stoelklokken en hun makers" uit Jaarboek Twente 2001.
- [7] WALLER, H.: "Fragment genealogie Sprakel", Verslagen en mededelingen van de Vereniging voor Overijsselsch Regt en Geschiedenis, blz. 231-256", Haarlem, 32e jaargang 1916.
- [8] MORPUGO, E.: "Nederlandse klokken- en horlogemakers vanaf 1300", uitgeverij Scheltema & Holkema NV Amsterdam, 1970, ISBN 90-6060-006-1.
- [9] DOORNINK-HOOGENRAAD, M.M.: "Jurrien Sprakel, een aanvulling", Verslagen en mededelingen van de Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, blz. 224-228, Haarlem, 66e druk, jaargang 1950.
- [10] GIMBERG, J.: "De klokkengieters Hemony en de uurwerkmaker Jurriaan Sprakel te Zutphen", Oud-Holland, blz. 1-9, 1e aflevering, 10e jaargang, 1892.
- [11] Spierdijk, C.: "Klokken en klokkenmakers", H.J.W. Becht's Uitgeverijmij. Amsterdam, ISBN 90230-0249-0.
- [12] BAILLIE, G.H.: "Watchmakers & clockmakers of the world", N.A.G. Press Limited, London, 1947, ISBN 7198-0040-4.
- [13] LEHR, A.: "De klokkengieters Francois en Pieter Hemony", uitgever B. Eijsbouts C.V., Asten, 1959.
- [14] DOORNINK-HOOGENRAAD, M.M.: "De Lareense uurwerkmakers Ruempol en hun klokken", blz. 165-168, Archief tevens orgaan van de oudheidkundige vereniging De Graafschap en van de Meester Hendrik Willem Heuvel Stichting, 1953.
- [15] HANA, W.F.J.: "Klokkenkijkboek", uitgeverij Van Dishoeck, Bussum, 1971, ISBN 90-228-4239-8.

R.D. Dobson overleden

Dit voorjaar is in zijn woonplaats Winterswijk op 95-jarige leeftijd overleden de heer Richard Donald Dobson.

De heer Dobson was erelid van de Dutch Section of the Antiquarian Horological Society. Hij was dat geworden tijdens een gedenkwaardige bijeenkomst van de AHS in een vergaderzaal van het motel Maarsbergen in het voorjaar van 2000.

Directe aanleiding was het verschijnen van zijn boekje 'De slinger als tijdmetre'. In dit boekje geeft Dobson een kijk op de lange geschiedenis van de uitvinding van het slingeruurwerk, die op verschillende punten afwijkt van de gebruikelijke.

Commentaar van een uitgever: "wij zijn van mening dat het hier om een interessant stuk werk gaat."

Die bijeenkomst ging hier over en zelfs uit Duitsland waren belangstellenden gekomen om de verschillende standpunten te vernemen. Er werd tamelijk fel gedebatteerd en het was opvallend met welk een rust en kennis van zaken de heer Dobson zijn mening verdedigde. In 1980 al had hij in Antiquarian Horology een artikel gewijd aan dit onderwerp.

Het werd in 1982 gevolgd door een artikel met als titel 'The development of the pendulum clock 1656 - 1659'.

Samen met E.L. Edwardes schreef hij in 1983 een artikel onder de titel 'The Fromanteels and the pendulum clock'. Commentaar van de mede-auteur: "Without Mr. Dobson's indefatigable researches into existing records, this article could not have been written".

In 1985 publiceerde hij 'Galileo Galilei and Christaan Huygens', ook in Antiquarian Horology.

Na 1985 verscheen een lang artikel van zijn hand, met medewerking van R.J.C. Dobson, waarvan ik een kopie heb gezien maar daarna niet de publicatie.

Hij schreef nog een artikel onder de titel 'Salomon Coster en John Fromanteel', vermoedelijk bedoeld als onderdeel van het boek en waarschijnlijk niet gepubliceerd. Alles bijeen genomen een indrukwekkende hoeveelheid gegevens en inzichten door Dobson bijeen gebracht.

Dit was, tezamen met het verschijnen van het boek, in zijn negentigste (!) levensjaar voor het Bestuur van de AHS Nederland aanleiding hem het ere-lidmaatschap te verlenen.

Na een lang leven is deze scherpzinnige en tegelijkertijd zeer beminnelijke man op 25 april 2005 van ons heen gegaan.

Jaap Zeeman

De boogjes van Huygens

door: ir. J.A. Knobbout

Afb. 1
De achterzijde van
het uurwerk van
Nicolas Hanet.
Uurwerk no. 72 [1].

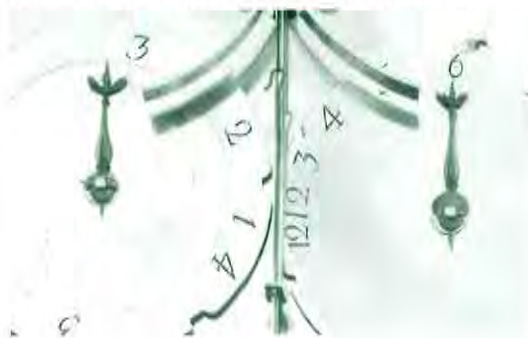
2X

In de loop der jaren is er veel nagedacht en geschreven over de bekende “boogjes van Huygens” in de eerste slingeruurwerken. Huygens was de geniale wetenschapper/uitvinder, die voor een onderkend vraagstuk een praktische oplossing vond en daarna bewees dat de vorm van de boogjes een cycloïde moest zijn.

Door de prachtige tentoonstelling “De gouden eeuw van het slingeruurwerk” in 2004 in paleis “Het Loo”, die plaats vond ter ere van de introductie van de slinger door Huygens, is er weer veel gesproken over de beroemde boogjes en konden een aantal – vaak lopende - uurwerken worden bewonderd, waarin de boogjes waren toegepast. Opvallend was dat er kennelijk toch verschillen zijn in de uitvoering en dat deed de wens opkomen nader onderzoek uit te voeren met betrekking tot de vorm van de boogjes. De basis hiervoor is de uitzonderlijk fraaie en uitvoerige catalogus van de tentoonstelling [1]. In de catalogus zijn van een aantal uurwerken niet alleen de boogjes met de omgeving afgebeeld, maar ook de gehele achterkant met de slinger in zijn geheel. Tot zover de aanleiding tot dit artikel.

Ter herinnering van de lezer: De definitie van de cycloïde is, naar Shuh [2], “Een gewone cycloïde wordt beschreven door een punt van een

Afb. 2
De omgeving van de
ophanging van de
slinger van het uurwerk
van Henri Martinot.
Uurwerk no. 39 [1].

cirkel met straal “a”, die aan de onderkant rolt over een horizontale rechte”. (Voor de betekenis van de gebruikte symbolen, zie onderaan dit artikel).

Uit het leerboek van Shuh [2] is tevens te leren dat de straal van de cirkel, die de cycloïde vormt, $\frac{1}{4}$ van de lengte van de slinger –L- is.

Voor het verdere betoog is nog op te merken dat in veel van de formules over de cycloïde etc. de hoek waarover de cirkel heeft gerold (de hoek “t”) vrijwel altijd als parameter wordt gebruikt.

De aandacht werd gericht op de vraag: “Wat zijn de karakteristieken van de gebruikte cycloïde in de verschillende afgebeelde uurwerken?” In de catalogus [1] zijn in totaal een achttal foto’s opgenomen van de achterkant van uurwerken met cycloïde boogjes in de ophanging van de slinger.

Hiertoe zijn van één de uurwerken de coördinaten van de uiteinde van de boog opgemeten naast de lengte van de slinger. Vanuit de y-coördinaat (zie afb. 1) en de lengte van de slinger kon de x-coördinaat worden bepaald. Dit kan door berekening, maar in het hier besproken geval is gebruik gemaakt van grafieken voor een slinger van 1000 mm waarbij, door de y-coördinaat in te brengen, op een eenvoudige wijze de x-coördinaat en de parameter “t” worden afgelezen. Vervolgens is de verhouding tussen gemeten en berekende “x” bepaald. Het resultaat is in tabel I weergegeven, waarin tevens de waarde van de parameter “t” is opgenomen.

Het resultaat is opmerkelijk en de meeste uurwerken vertonen een grote afwijking tussen de berekende x-en de gemeten x. Een poging tot een verklaring van de onverwacht grote verschillen tussen de werkelijkheid en berekening roept alleen maar vragen en speculaties op. Vooral het resultaat van het oudste uurwerk uit 1657 (het officiële jaar van de uitvinding is 1656 en publicatie in 1657 [3]) door Salomon Coster geeft te denken, want de boogjes in dit uurwerk zijn zeker in overleg met Huygens bepaald. Wellicht is de vorm overgenomen van het resultaat van de experimenten door Huygens, voordat hij berekend had dat de boogjes een deel van een cycloïde zijn. Het uurwerk van Nicolas Hanet (afb. 1) heeft een boog van een cycloïde volgens de bovengenoemde karakteristieken.

naam	datum	t in graden	x/x*	nummer klok
Salomen Coster	1657	68	2,1	08
Claude Pacal	C 1659	57	1,34	09
Francois Gilbert	C 1660	76	1,3	15
Pieter Visbach	C 1682	52	2,48	36
Henri Martinot	C 1670	57	3,7	39
J.J.van Leeuwarden	C 1685	62	1,7	61
Nicolas Hanet	C 1685	76	0,98	72
Claude Raillard	C 1690	56	2,3	74

Tabel I
Het resultaat van de berekeningen. Het kloknummer is ontleend aan [1].

Ook is het visueel te zien dat de boog zich vrij dicht vlijt langs de verticaal hangende slinger. Ter illustratie zijn in tabel II de coördinaten gegeven van een cycloïde voor een slinger van 1000 mm. Als wij afb. 1 vergelijken met afb. 2, waar de omgeving is weergegeven van de ophanging van het uurwerk van Henri Martinot, is het verschil in de vorm van de boogjes goed te onderkennen. Opmerkelijk is dat de boogjes, zoals weergegeven in de antieke publicatie van Huygens, wel duidelijk delen van een cycloïde zijn, die zich aanvlijen aan de hangende slinger (zie [3] afb. 7 of [1] blz. 20).

t	x	y
15	0,695	8,5
20	1,46	15
25	3,25	22,5
30	5,9	33,5
35	9,2	45,3
40	13,8	58,5
45	19,6	73,3
50	26,7	89,3
60	45,3	125
70	70,4	165
80	103	207

Tabel II
De coördinaten van de cycloïdeboog voor een slinger van 1000 mm.

Een ander punt om aandacht aan te schenken is de lengte van de boogjes in verhouding tot de koordjes waarmee de slinger is opgehangen. Hier zien wij ook weer duidelijke verschillen. Bij de meeste uurwerken is de lengte van de koordjes ongeveer de helft van de lengte van de boogjes of, met andere woorden, alleen het eerste stukje wordt gebruikt. Het uurwerk met de fraaie boogjes van Nicolas Hanet (afb. 1) heeft wel vrij lange koordjes, zodat de gehele boog gebruikt kan worden.

Gebruikte symbolen

- a = straal van de cirkel van de cycloïde
- L = lengte van de slinger
- t = hoek waarover de cirkel over de rechte rolt
- x = coördinaat van het uiteinde van de boog (afb. 1)
- x— = berekende coördinaat van het uiteinde van de boog
- y = coördinaat van het uiteinde van de boog (afb. 1)

Uit enige wiskundige bewerkingen volgt dat de relatie tussen de slingerhoek van de slinger tussen de stand van links tot rechts opvallend eenvoudig is. Er blijkt een direct lineair verband tussen de slingerhoek en de parameter "t". Als we dit toepassen op de in afb. 1 afgebeelde achterkant van het uurwerk van Nicolas Hanet is de maximale slingerhoek ongeveer 1400, hetgeen aanzienlijk is en waarschijnlijk wordt ook hier slechts een stukje van de boogjes werkelijk gebruikt.

Literatuur

Het resultaat overziende van dit theoretisch experiment blijken er alleen vragen over te blijven en met enige terughoudendheid kunnen we speculeren dat, zoals zo vaak, ook hier de werkelijkheid nogal afwijkt van de theorie en de experimenteel bepaalde vorm de voorkeur had en als standaard werd toegepast. Ook is het niet onwaarschijnlijk dat enige tijd na de introductie van de slinger door Huygens in 1657, de uurwerkmakers uit traditie (en kwaliteitskenmerk?) boogjes aanbrachten zonder veel achtergrondkennis. 🟡

- [1] ENDE, H. VAN DEN, KERSEN, dr. F. VAN en anderen: "Huygens' Legacy. The Golden Age of the Pendulum Clock". Fromanteel Ltd, Castle Town, Isle of Man, 2004. ISBN 0954 833 902. Tentoonstellingscatalogus.
- [2] SHUH, F: "Leerboek der theoretische mechanica", Tweede deel, tweede stuk, blz. 24 e.v.
- [3] DOBSON, R.D: "De slinger als tijdmeting". Uitgever: Achterland Verlagscompagnie, Bocholt/Bredevoort, 1999. ISBN 90-70017-32-6.

Museum Speelklok tot Pierement verwerft Roentgen & Kinzingklok

door: B. van Wely

Afb. 1
Roentgenkinzing:
De Utrechtse
Roentgen&Kinzingklok
in vol ornaat.
Zie de vuurvergulde
Chronos die de wijzer-
plaat draagt met rond
de cijferring tweemaal
vier zeer fijn gedetail-
leerde seizoensboeketten
gedrapeerd. In de fries
spelende putti met daar-
onder de beeltenissen
van Apollo (zonnegod)
en Artemis (maangodin).

Afb. 2
De achterkant: De
achterzijde van de klok
met ter hoogte van het
speelwerk een ronde
uitbouw voor het door-
laten van de klank van
orgelpijpen en snaren.

Het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement in Utrecht heeft begin juli van dit jaar een belangrijk kunstwerk verworven: Een Roentgen&Kinzing speelklok uit 1785 met orgel- en snarenspeel. Het kunststuk vormt een prachtige illustratie van het samenwerkingsverband tussen drie 18e-eeuwse grootmeesters uit het Duitse Neuwied.

Met € 580.000,- is deze aankoop veruit de duurste uit de geschiedenis van het Museum. De aankoop werd mogelijk gemaakt door bijdragen van de Vereniging Rembrandt, het VSB-fonds, de Mondriaan Stichting, het K.F. Hein Fonds en de Stichting Vrienden van het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement. Het aankoopbedrag is in de recordtijd van ruim vier weken bijeengebracht. Het Museum draagt zelf aan de aankoop bij door de restauratie van de klok in eigen beheer uit te voeren.

De klok is het product van de samenwerking tussen drie grootmeesters uit het Duitse Neuwied. Meubelmaker David Roentgen, uurwerkmaker Peter Kinzing en piano- en orgelbouwer Johan Weijl sloegen hier de handen ineen en bouwden een serie speelklokken die terstond in groten getale werden afgenomen door vele vorsten uit heel Europa, zoals het Russische en Franse hof. De (voor zover bekend) negen exemplaren die van dit type gemaakt zijn (de zogenaamde Chronos-klokken) onderscheiden zich onder andere door de zeer rijke vuurvergulding van hun verfijnde bronzen ornamenten. Zusterinstrumenten van de nu aangekochte klok bevinden zich bijna zonder uitzondering in museale collectief. Het is zeer uitzonderlijk dat een Roentgen&Kinzing speelklok op de vrije markt – in dit geval de TEFAP antiekbeurs in Maastricht – wordt aangeboden.

Er is nog een factor die deze aankoop juist nu zo bijzonder maakt. In 2006 zal het Museum zijn 50-jarig bestaan vieren met de prestigieuze tentoonstelling "Royal Music Machines", die wordt georganiseerd in samenwerking met een groot aantal musea in Europa en de Verenigde Staten. De Roentgen&Kinzing klok

zal in deze tentoonstelling worden opgesteld naast een zusterinstrument uit de Hermitage. De werkplaats van het Museum – die in de afgelopen 50 jaar tot een vooraanstaand atelier op het gebied van de mechanische muziek is uitgegroeid – zal tijdens de tentoonstelling het incomplete snarenwerk van de speelklok live, zichtbaar voor het publiek, restaureren.

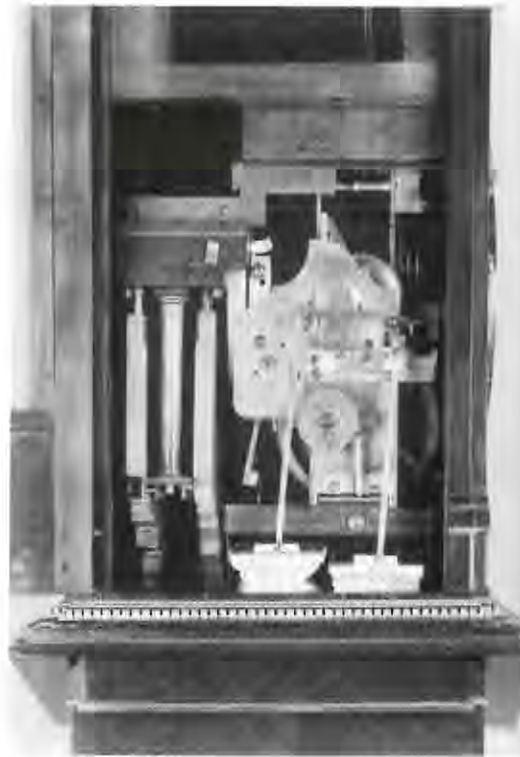
Deze staande klok is voorzien van rijke neoclassicistische wortelnootgefinieerde en van vuurvergulde ornamenten voorziene kast. Het uurwerk is een achtdaags gaand werk met slagwerk en speelwerk op orgel en snaren. De wijzerplaat is gesigineerd: *“Roentgen & Kinzing a Neuwied”* (Duitsland). David Roentgen is verantwoordelijk voor het meubelstuk, Peter Kinzing voor het uurwerk, François Rémond voor de vuurvergulde bronzen en Johann Wilhelm Weyl voor het speelwerk. De klok is gedateerd circa 1785.

Veruit de belangrijkste leverancier van meubelen aan het Russische hof van de prachtlievende tsarina Katharina II, de Grote (keizerin van Rusland van 1762 tot 1796) was de legendarische ebenist David Roentgen uit het Duitse Neuwied; in de woorden van Katharina's Parijse vriend en correspondent Baron Grimm *“de meest vooraanstaande meubel- en mechaniekenmaker van de eeuw”*. Over de geniale uurwerkmaker Peter Kinzing liet Grimm zich in soortgelijke bewoordingen uit.

De Roentgen&Kinzing stukken vormen een naadloze combinatie van het sublieme meubelmakersvakwerk en de onovertroffen uurwerken en mechanieken van beide grootmeesters. De internationale faam van deze laat-18e-eeuwse pronkstukken wordt mede bepaald door de allure van de belangrijkste opdrachtgevers: Koningin Marie-Antoinette van Frankrijk, Koning Frederik II, de Grote, van Pruisen, en de Keizerinnen Maria Theresia van Oostenrijk en de reeds genoemde Katharina de Grote van Rusland. Maar ook de vele Duitse vorstendommen en de koningshoven van Spanje tot Scandinavië behoorden tot de cliëntèle van het geniale tweetal.

Opvallend is het aandeel van de muziek in de vele Roentgen&Kinzing uurwerken. Hun welluidende speelwerken worden tot klinken gebracht door grote messing muziekcilinders, die onder andere in staat zijn om – door middel van een zogenaamde spiraalnotatie – lange muziekstukken van componisten als C.Ph.E. Bach, Haydn en Von Gluck ten gehore te brengen.

Van de ruim honderd, thans bekende, Roentgen-Kinzing klokken zijn er vijfendertig à veertig met een speelwerk uitgerust. Dit kunnen traditionele bellenspeelwerken zijn of

Afb. 3
Het binnenwerk: Rechter zijkant van het binnenwerk met bovenaan de twee schepbalgen voor het orgelwerk, de orgelpijpjes aan de achterzijde en een melodie-indicator midden in beeld.

“Harfenuhren”; klokken met een cimbaal, of “Flötenuhren”; klokken met een reeks orgelpijpen. Waar de meeste speelklokken van ander signatuur zich beperken tot enkel snaren, bellen of fluiten richtten Roentgen en Kinzing zich voornamelijk op de vervaardiging van samengestelde speelwerken met een combinatie van snaren en pijpen. Hierbij speelt het orgelgedeelte de melodie – zowel één als tweestemmig – en vormt het snarenspeel hiervan de omspeling danwel de begeleiding.

Rond 1785 was één type Roentgen&Kinzing klok uitgerijpt in schitterende neoclassicistische vormen, compleet met timpaan en vuurvergulde bronzen, balusters, urnen en sierlijsten.

In het gezaghebbende standaardwerk *Kinzing und Roentgen Uhren aus Neuwied* van Dr. Dietrich Fabian is deze reeks van Chronos-speelklokken (zo genoemd vanwege de vuurvergulde Chronosfiguur, die de dito omrankte wijzerplaat torst) afgebeeld en beschreven. Zij vormen het onbetwiste hoogtepunt van de Roentgen&Kinzing speelklokkenproductie. Alle negen hebben zij het meest uitvoerige speelwerktype met gecombineerd orgel- en snarenspeel. Twee ervan staan in de Hermitage, één in het Staatliches Museum te Berlijn, één in het Kreismuseum Neuwied, één in het Museum Pawlowsk en één in het Kremlin Museum te Moskou en één in het Paul Getty museum te Los Angeles. Een van de Chronosklokken is nog in particulier bezit en de laatste – de negende – werd op de TEFAP aangeboden door de gerenommeerde kunsthandel Otto von Mitzlaff te Wächtersbach bij Fulda.

Zeer globaal sprekend zou men kunnen zeggen dat de waarde van een gave, complete, goed spelende Roentgen&Kinzing klok rond de € 1.000.000 ligt. Het relatief lage aankoopbedrag van de Utrechtse Kinzing klok vindt zijn oorzaak in het feit dat de "harp" – de snarenkast met klankbodem en dertig dubbele snaren – verdwenen is, evenals de reeks van dertig hamertjes. Die zullen er dus opnieuw bijgemaakt moeten worden (met kopiëring van de maatvoering bij identieke Roentgen-Kinzing orgel/snaren speelklokken).

Na de restauratie van deze speelklok zal het Museum uitvoerig verslag doen van het complexe binnenwerk van dit schitterende uurwerk met speelwerk dat bij het ter perse gaan van dit artikel nog niet gedemonteerd was.

De heer B. van Wely is Conservator van het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement. ✉

Literatuur:

FABIAN, DIETRICH/ KINZING UND ROENTGEN: "Uhren aus Neuwied/ Internationale Akademie für Kulturwissenschaften", Verlag Dietrich Pfähler, Bad Neustadt 1984.

KREISMUSEUM NEUWIED/ KINZING & CO: "Innovative Uhren aus der Provinz", oktober 2003/ Kreismuseum Neuwied, ISBN 3-00-012149-8.

Herman Horselenberg

restaurateur antieke uurwerken

Reparatie - Restauratie

van oude en antieke
uurwerken

Uw kostbare bezit wordt met respect en vakmanschap behandeld.
Ijsseldijk 89, 8194 LC Veessen. Telefoon 0578 - 631783

FROMANTEEL & CLARKE

STEPHEN RIMBAULT

Herman Horselenberg: Respect voor historisch erfgoed

door: E.H. Glasius

Afb. 1

H. Horselenberg in zijn werkplaats met een Friese tafclklok, toegeschreven aan Rinse Durks.

Eigenlijk bijna zijn hele leven al heeft Herman Horselenberg (53) een bijzondere band met klokken. Al op de lagere school was hij gefascineerd door het mechaniek van oude wekkers en al spoedig kende dat geen geheimen meer voor hem. Toch komt hij niet uit een technische familie, zijn vader oefende het beroep van tuinman uit en dat is bepaald iets anders. De jonge Herman was wel technisch, bij uitstek technisch en volgde dan ook een opleiding tot instrumentmaker, een scholing die we meer zien bij uurwerkmakers. Vandaar kwam hij in de machinebouw terecht, waar hij zich bezig hield met het ontwerpen van productiemachines voor het bedrijfsleven. De laatste jaren maakte hij zijn ontwerpen vooral met de nieuwste technieken: Via zogenaamde "autocad" programma's op computers. Die ervaring komt hem overigens ook nu nog goed van pas. Wanneer hij een constructie moeilijk te doorgronden vindt, maakt hij er een driedimensionale tekening van per computer. Die vaardigheid stelde hem bijvoorbeeld in staat om het

echappement van een mysterieuze helder voor zich te krijgen.

Horselenberg is een laatbloeier in die zin, dat hij pas na een loopbaan van zo'n 25 jaar in het bedrijfsleven besloot zich full time aan het restaureren van klokken te wijden. Dat was in 1999. Daarvoor was hij echter uit hobbyisme al heel veel met klokken en ook wel horloges bezig geweest. Hij werkte veel voor antiekzaken in de regio en die deden steeds meer een beroep op hem. Hij werd lid van de Dutch

Afb. 2

Oude draaibankjes worden bij de restauratie ook gebruikt.

Afb. 3
H. Horselenberg
heeft een voorliefde
voor 18e eeuwse
uurwerken, zoals
dit uit een tafelklok
van John Ellicott,
London, die vanaf
1760 uurwerkmaker
was van George III.

section van de AHS en van de Vereniging van Vrienden van het Klokkemuseum Schoonhoven. Hij nam deel aan reizen en excursies en bouwde zo veel contacten op en leerde daarvan. Ook op de technische school had hij overigens, samen met veel andere leerlingen, al aan klokken gewerkt.

“Wij maakten daar replica’s van Friese staartklokken. Wij, in de metaalbewerking, deden de uurwerken, de timmerlieden en meubelmakers maakten de kasten en de schilders in opleiding verzorgden de wijzerplaten. Het eind van het liedje was, dat de leraren met een mooie klok naar huis gingen!”.

Vóór hij besloot zijn baan op te geven en zich beroepsmatig met de restauratie bezig te gaan houden, liet Horselenberg zich goed adviseren. Hij sprak onder andere met expert (en Federatiebestuurslid) W. van Vliet, die aan de hand van zijn werk oordeelde dat een nieuwe studie –op de vakschool– niet zo veel zin meer zou hebben. Dat was zes jaar geleden en Horselenberg constateert dat hij een goede beslissing heeft genomen en dat de zaken boven verwachting goed lopen.

Hoewel hij in principe alles aan kan, probeert hij zich toch in zekere mate te specialiseren, waarbij de 18e eeuw zijn voorkeur heeft.

“Werk aan jongere klokken probeer ik toch tot een minimum te beperken. De 18e eeuw vind ik de meest interessante, dat is de bloeiperiode in de uurwerkmakerij, die zowel wordt gekenmerkt door boeiende technische ontwikkelingen als door een grote verscheidenheid aan constructies. Dan denk ik zeker ook aan spelwerken, waarvan de reconstructie vaak een uitdaging vormt.”

Het begrip “uitdaging” is voor de Gelderse restaurateur een grote drijfveer. Steeds wordt hij

Henk Jonker
MEUBELRESTAURATIE

Sinds 1986

Restauratie van antieke meubelen en uurwerkkasten

17^e - 18^e - 19^e eeuw

Telefoon: 072 - 5066153   Mobiel: 06 - 27533327

Ingeschreven in het RESTAURATOREN REGISTER

Lamoraalweg 59, 1934 CC Egmond a/d Hoef

met nieuwe problemen geconfronteerd en daar geniet hij van, dat vindt hij het meest voldoeninggevend in zijn vak.

Niet dat hij er altijd zo gemakkelijk uitkomt. Hij schroomt dan ook niet om anderen advies te vragen .

“Soms moet ik met een klok als het ware het hele land door. Als het over een speelwerk gaat, ga ik bij voorbeeld naar de heer J.J. Haspels in Utrecht. Dat is zakelijk gezien natuurlijk voor die ene klok niet rendabel maar ik beschouw het als een investering in mijzelf.”

In de uitvoering van de restauraties beperkt Horselenberg zich tot het uurwerk-technische gedeelte. Schilderen en meubelrestauratie besteedt hij uit aan diverse experts, voor wijzerplaten doet hij een beroep op de bekende J. Houbraken in Veldhoven en voor het gieten van bellen op de even bekende W. Hodzelmans uit St. Michielsgestel. Van groot belang acht hij de integriteit van de restauratie.

“Mijn uitgangspunt is, dat je je moet verplaatsen in de geest van de maker van de klok. Pas dan kom je tot een overwogen aanpak en de juiste materiaalkeus. Passend bij het oorspronkelijke is daarbij noodzaak. Als je messing moet vervangen, bijvoorbeeld omdat een vorige “restaurateur” de omgeving van een asgat door ponsgaten heeft verpest, dan moet dat in de goede dikte en kleur zodat het onzichtbaar wordt. Ook busjes zoek ik altijd op kleur uit, waardoor ze vrijwel niet van de platine te onderscheiden zijn.”

Aan half werk heeft Horselenberg een hekel en dat doet hij dan ook niet. Als een klant hem vraagt om alleen een slagwerk te repareren, omdat deze de indruk heeft dat het gaande werk nog goed is, doet hij dat niet.

“Ik pak het geheel aan, alleen dan kan ik de garantie geven dat alles na reparatie goed is.”

Wel blijft aan de klant de keuze of hij ook niet-technische onderdelen laat aanpakken.

“Er is wel eens iemand die een wijzerplaat wil laten zoals die is, altijd vuil dus, omdat hij de klok niet anders gekend heeft. Persoonlijk vind ik dat jammer maar als men dat persé wil, laat ik dat zo. Het gaat dan natuurlijk om particulieren, antiquairs willen graag een klok terug die er zo goed mogelijk uit ziet.”

Kennis vermeederen is voor restaurateur Horselenberg uit Veessen –een klein plaatsje aan de IJssel boven het Gelderse Heerde- essentieel. Mede daarom, maar ook voor de sociale contacten, is hij lid van een praatgroep, die regelmatig bijeenkomt in het Overijsselse Balkbrug en waar grote “amateurs” als B. Boiten en K. Wijnberg ook aan deelnemen. *“Ik leer daar steeds weer van. Er wordt wel eens vervelend gedaan over wie nu amateur is en wie professional, maar ik vind dat van geen belang. Ik heb ervaren dat er amateurs zijn, die hoogwaardig werk leveren en dat er professionals zijn op wier werk het nodige aan te merken is. Maar ook omgekeerd natuurlijk.”*

Afb. 4
Friese tafelklok van Klaas Johannes Andriess te Grouw. Horselenberg is bijzonder geïnteresseerd in dit type klok met een uurwerk met verticale balansgang.

Afb. 5
Om het bijzondere echappement van een mysterieuze te “ontleden” maakt Horselenberg gebruik van de “autocad” techniek. Dit is een klok van A.R. Guilmet, Parijs.

De persoonlijke voorkeur van Horselenberg gaat uit naar vroege staande horloges en naar tafelklokken uit de 18e eeuw. Daarbij komt hij soms bijzondere klokken tegen, zoals Friese tafelklokken, voorzien van snek voor zowel slag- als gaand werk en van een verticale balans als echappement.

Als een veer van zo'n klok gebroken is, levert dat bijzondere problemen op. De oude veren hadden immers als eigenschap dat ze in het begin veel spanning leverden en aan het eind weinig. De vorm van de snek is daarop gebaseerd. Wordt in zo'n uurwerk een moderne veer gemonteerd, dan gaat het uurwerk aan het eind van de looptijd steeds sneller lopen, want die moderne veer levert juist een constante kracht. Na veel experimenteren is Horselenberg erin geslaagd een veer te maken, die de eigenschappen van de oude veren heeft, zodat de snekconstructie zijn werk kan blijven doen. In een van de komende nummers van TIJDSchrift zal hierover een artikel van zijn hand verschijnen.

Horloges vindt Horselenberg vakmatig ook interessant, maar hij werkt er niet veel aan. Naar zijn mening is de restauratie vaak te bewerkelijk in verhouding tot de waarde.

"Daar gaan teveel uren in zitten. Ik heb wel eens een erfstuk onderhanden genomen voor iemand voor wie de kosten geen rol speelden, maar ik vond dat toch een beetje bezwaarlijk."

Aan klokken heeft Horselenberg zijn handen vol, maar hij wil nog wel kwijt dat hij altijd wil werken met "respect" voor het bestaande. *"Dat bestaande is historisch erfgoed en dat moeten we met respect behandelen. Laatst vroeg iemand om een mechaniek in de toeg van een Friese staartklok, dat vond hij zo aardig. Aan zulke verzoeken wil ik niet voldoen want daardoor wordt een bestaande klok aangetast. In mijn advertentie in TIJDSchrift staat: "Uw kostbare bezit wordt met respect en vakmanschap behandeld" en dat woord "respect" staat er niet voor niets!"* 📌

Uurwerkmakerij **A.P. Walhout**

Gespecialiseerd in het vervaardigen van:

- Tandraden en rondsels in iedere kwaliteit en tandvorm.
- Ankerraden, pal- en sterraden.
- Snekken, kloven en bruggen enz.
- Precisie- en astronomische uurwerken.

Ook restaureren wij uw antieke klok of barometer geheel naar uw wens.

s-Gravenstraat 47 4431AA 's-Gravenpolder
Tel. 0113-311339 www.uurwerkmakerij.nl

Regulateur. In eigen atelier vervaardigd.

Unieke tentoonstelling van torenuurwerken in Nederland

door: L.L.C.H. Cremers

Dit jaar bestaat de Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk (SBT) 25 jaar. Een uitstekende gelegenheid voor de Stichting om eens goed uit te pakken en de publieke aandacht te richten op de openbare tijdaanwijzing in het algemeen en torenuurwerken in het bijzonder. Daartoe zal er een tentoonstelling georganiseerd worden in het Nederlands Goud-Zilver-en Klokkenmuseum te Schoonhoven.

De ontstaansgeschiedenis van de Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk

De laatste mechanische torenuurwerken werden in de jaren 50 van de vorige eeuw afgeleverd. Doch door de elektrificatie gingen toen al veel mechanische torenuurwerken verloren of kregen ze een zodanige behandeling dat ze – in historisch perspectief gezien – onherstelbaar werden beschadigd. Ook de opkomst van de elektronica heeft veel prachtige torenuurwerken bij de oud-ijzerboer doen belanden. In korte tijd ging de kennis over het onderhoud en de reparatie van mechanische torenuurwerken verloren en niet of slecht lopende uurwerken waren het gevolg.

Enkele technici in Noord-Holland was dit een doorn in het oog en men ging op kleine schaal torenuurwerken repareren en restaureren. Dit leidde er uiteindelijk toe dat men besloot om in 1980 de "Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk" op te richten.

De doelstelling van toen is tot op de dag van vandaag actueel gebleven, namelijk: "Zoveel mogelijk mechanische uurwerken voor de openbare tijdaanwijzing (torenuurwerken) behouden voor de samenleving".

Onder de deskundige en enthousiaste leiding van de voorzitter van het eerste uur, de heer W. Houtkooper, werd door de vele vrijwilligers menig torenuurwerk van de ondergang gered. Men verkreeg "om niet" de beschikking over een werkplaats bij Corus, vroeger "Hoogovens", te IJmuiden, waar vele historische torenuurwerken werden gerestaureerd om daarna weer teruggezet te worden op de plaats van herkomst.

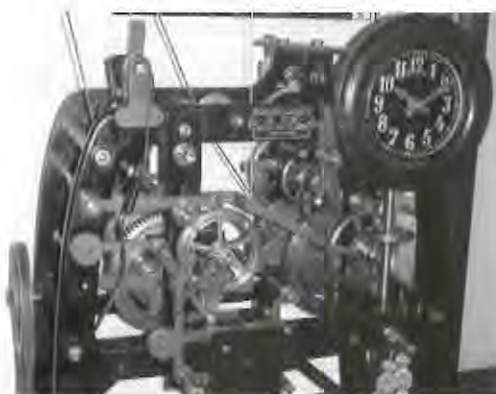

Afb. 1
Groot Eijsbouts-torenuurwerk uit 1921, fabricagenr. 732. Het uurwerk heeft gaand werk, uurslag en kwartierslag met speelwerk. In werking geweest tot ongeveer 1972.

In de 25 jaar van haar bestaan heeft de SBT een enorme ervaring opgebouwd met de restauratie van torenuurwerken. Dit heeft ertoe geleid dat er richtlijnen zijn opgesteld voor restauratie, die thans algemeen als norm worden aanvaard.

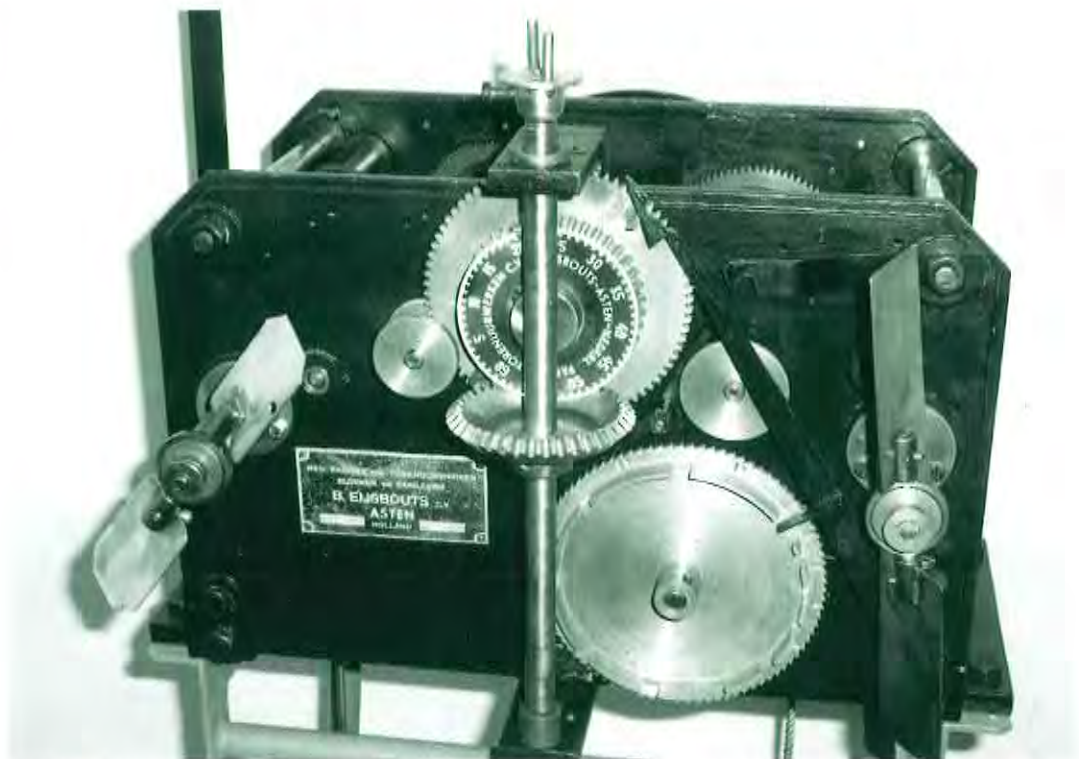
Naast de restauraties zijn er in de loop der jaren de nodige taken bijgekomen zoals:

- De SBT onderhoudt vele, nog in werking zijnde, torenuurwerken en adviseert op verzoek de eigenaren over reparatie danwel restauratie.
- Door de SBT wordt onderzoek verricht naar historie, methodiek en techniek van het torenuurwerk.
- Indien de restauratie door anderen wordt verricht begeleidt de SBT op verzoek van de eigenaar van het uurwerk de gehele gang van zaken tijdens de restauratie en ziet er nauwlettend op toe dat haar richtlijnen strikt worden toegepast.
- Door haar technici is hardware en software ontwikkeld, die het mogelijk maakt dat oude mechanische uurwerken de openbare tijd op

Afb. 2
Torenuurwerk van Fa. "De Klok" uit Aarle-Rixtel. Bouwjaar 1952. Het uurwerk heeft tot ca. 1980 in de St. Margrithakerk in Ittervoort gestaan.

Afb. 3
 Eén van de laatste
 mechanische uurwer-
 ken, gemaakt door
 Eijsbouts. Het uurwerk
 komt uit het kerkje
 van Nunhem (L).

veel gebouwen en torens zeer nauwkeurig kunnen blijven aangeven.

Verder is er al jaren een nauwe samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Dit laatste is wellicht het beste bewijs dat de SBT "bij de tijd" is en goed en professioneel werk verricht op haar terrein: **Het torenuurwerk.**

Vanaf de oprichting wordt viermaal per jaar het periodiek "De klokkenkoerier" uitgegeven met veel relevante informatie over torenuurwerken en projecten van de SBT.

De tentoonstelling

In het kader van het 25-jarig bestaan van SBT vindt vanaf 16 december 2005 tot en met 21 mei 2006 in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven een voor Nederland unieke tentoonstelling over torenuurwerken plaats. Deze tentoonstelling draagt de titel: **"Torenuurwerken, tijd voor iedereen, 700 jaar openbare tijdaanwijzing"**.

In deze tentoonstelling zal onder andere aandacht worden geschonken aan:

- De vroegste ontwikkeling van het mechanische uurwerk, vanaf de 13e eeuw, in kloostergemeenschappen.
- De technische ontwikkeling vanaf de foliot tot en met de laatste (elektro-) mechanische uurwerken uit de jaren 50 van de vorige eeuw.

- De torenuurwerkmakers: Van met de hand gesmede tot fabrieksmatig vervaardigde torenuurwerken.

- De noodzaak, het belang en de invloed van het openbare uurwerk op de samenleving.

- De verantwoordelijke personen voor de instandhouding van torenuurwerken en de dagelijkse gang van zaken, zoals torenwachters, klokken(op)winders, stadsuurwerkmakers en dergelijke.

Het klapstuk van de tentoonstelling zal ongetwijfeld het oudste torenuurwerk van Nederland zijn, dat, na restauratie door de SBT, werd opgesteld in de kerktoeren van het plaatsje Winkel in Noord-Holland.

Bij dit artikel zijn een drietal uurwerken afgebeeld die tijdens de tentoonstelling te zien zullen zijn.

Boek over torenuurwerken

Ter gelegenheid van de tentoonstelling wordt een boek uitgegeven over torenuurwerken en openbare tijdaanwijzing. Hierin wordt tevens verwerkt een overzicht van alle te bezichtigen uurwerken. Het **boek** krijgt dezelfde titel als de tentoonstelling: **"Torenuurwerken, tijd voor iedereen"**.

Het boek wordt geïllustreerd met vele foto's en afbeeldingen en is een "must" voor iedere verzamelaar en liefhebber van (toren-)uurwerken.

Uitnodigingen voor de opening van de tentoonstelling op 16 december worden nog verstuurd. 📧

Recordopbrengst bij Sotheby's

door: E.H. Glasius

Afb. 1
Deel van het
scheepjesmechaniek
van een 19e eeuwse
Amsterdams
staand horloge van
G. Kramer.

De laatste klokkenveiling bij Sotheby's in Amsterdam - gehouden op 4 juni van dit jaartrok een volle zaal, waarin zeer actief werd geboden. Daarnaast waren er vele bidders, die via de telefoon het niveau bepaalden. Dit leidde tot een totale opbrengst van € 1.865.600, het hoogste totaal dat tot nu toe op een veiling van klokken en horloges werd behaald.

Zoals gebruikelijk was er de donderdagmiddag vóór de veiling een voorbezichtiging, georganiseerd door de Dutch section of the Antiquarian Horological Society, maar vrij toegankelijk voor alle leden van de bij de Federatie Klokkenvrienden aangesloten verenigingen.

Bij deze veiling waren het vooral de horloges, die hoge prijzen oprichtten. Zo werd € 38.400 betaald voor een gouden "Patek Philippe", waarvan de waarde op € 18.000 - 22.000 was geschat. Expert Ronnie Wooter was duidelijk aan de voorzichtige kant geweest! Dat gold nog meer voor een platina horloge van A. Lange & Söhne, dat op € 4.000 - 6.000 was getaxeerd en liefst € 22.800 opbracht.

Ook bij de klokken werden goede resultaten behaald, al lagen de opbrengsten daar over het algemeen dichterbij de schattingen van expert drs. Jos Meis.

Enkele voorbeelden:

- Een Amsterdams staand horloge met een aardig scheepjesmechaniek, volgens achttiende eeuwse model, maar vervaardigd in het laatste kwart van de 19e eeuw, gesigneerd "G. Kramer", voor € 14.400 (geschat € 7.000 - 10.000) (zie afb. 1).
- Een, rijk van vergulde ornamenten voorzien, Engelse tafclklok uit het begin van de 18e eeuw met kwartierrepetitie, gesigneerd

"Nicolas Lambert, London", voor € 13.200 (geschat € 9.000 - 12.000) (zie afb. 2).

- Een klein (hoogte 24 cm), zeer vroeg Engels lantaarnklokje van circa 1660, gesigneerd "Richard Ames Neere St. Andrews Church in Holborn", voor € 8.400 (geschat € 6.000 - 9.000) (zie afb. 3).
- Een bijzonder charmante, messing vergulde Duitse reisklok (hoogte 17 cm) uit het midden van de 18e eeuw met een wekker en

Afb. 2
Engelse tafclklok
van Nicolas Lambert
London.

Afb. 3
Kleine Engelse lantaarnklok met één wijzer en wekker van Richard Ames.

Afb. 4
Franse empire reguleur-pendule (hoogte 52 cm) van Folin Parijs.

- apart wijzerplaatje voor het reguleren van de slingerhoogte, gesigneerd "Gunckel Berlin", voor € 7.200 (geschat € 3.500 – 4.500). Zie ook de voorplaat.
- Een Japans pilaarklokje, van een onbestemde houtsoort, uit het midden van de 19e eeuw voor € 2.160 (geschat € 2.000 – 3.000).
- Een Gelderse stoelklok met de naamsvermelding "Goslink Ruempol Laaren Ao 1747", bovenaan de wijzerplaat voor € 7.200 (geschat € 3.500 – 4.500).
- Een tweezijdige, aan de slinger hangende, Franse reguleur, met fijn bewerkte vergulde cijferrand en aan één zijde een wijzerplaat met een centrale secondewijzer en aan de andere zijde alleen minuut- en uurwijzer, ongesigneerd, voor € 12.000 (geschat € 9.000 – 12.000).
- Een mooie Franse mahonie empire reguleur-pendule met centrale seconde- en datum-aanduiding, het maandwerk met pennengang en compensatieslinger, gesigneerd "Folin à Paris", voor € 12.000 (geschat € 10.000 – 14.000) (zie afb. 4). 📧

Schitterende expositie in Trente

Jürgen Ermert, die de Federatie een aantal jaren van dienst is geweest als webmaster, wijst op zijn website "UhrenHanse" op een prachtige expositie in Noord-Italië. Deze wordt gehouden in de stad Trente, gelegen tussen Bolzano en het Gardameer en bij katholieken wellicht nog bekend vanwege het daar van 1545 tot 1563 gehouden concilie.

De tentoonstelling is getiteld "*La Misura del Tempo - L'antico splendore dell'orologeria italiana dal XV al XVIII secolo*" en wordt nog t/m 6 november gehouden in het Museo Castello del Buonconsiglio. Er zijn ongeveer 300 klokken, horloges, zonnewijzers, en dergelijke te zien op deze "*umfassendste Ausstellung die jemals zu diesem Thema stattgefunden hat*". De betekenis is, volgens Ermert, dezelfde als die van de "Opwindende klokken – de gouden eeuw van het slingeruurwerk" in Paleis "Het Loo" in 2004. Het gaat niet alleen om Italiaanse klokken maar, en dat geldt in ieder geval voor de vroege exemplaren, evenzeer om vele uit Duitsland, waaronder diverse met automaten. Vanzelfsprekend is er veel aandacht voor de nachtklok, een Italiaanse specialiteit en daar-

van worden er dan ook maar liefst veertig getoond.

Fotograferen is op de tentoonstelling niet toegestaan, maar dat is ook niet nodig, want er is een prachtige catalogus waarin alle objecten zijn opgenomen. De tekst van het 672 bladzijden tellende werk is echter uitsluitend in het Italiaans. Nadere inlichtingen op www.buonconsiglio.it ✉

H. J. Schut Antiek

Inkoop, verkoop en restauratie van antieke klokken

Kleine Oord 85 6811 HL Arnhem

Telefoon/Fax 026 351 26 34

M.H. Schreurs, antiquair

**RIKSGEDIPLOMEERD UURWERKMAKER
STADSUURWERKMAKER**

Catharinastraat 40-42

4811 XJ BREDA

Tel./Fax +31 (0)76 5219024

Geopend:

maandag t/m vrijdag 09.00 tot 18.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

VERENIGINGSNIEUWS ZAANDAM

Klokcontactbijeenkomsten

Er zijn dit najaar twee klokcontactbijeenkomsten van de Vereniging Vrienden van het Museum van het Nederlandse Uurwerk. Deze vinden op de volgende zaterdagen plaats:

8 oktober 2005

12 november 2005

De bijeenkomsten beginnen om 10.00 uur en duren tot ca. 12.00 uur.

Het doel van deze bijeenkomsten is om ervaringen uit te wisselen. Indien u een probleem heeft met betrekking tot, bijvoorbeeld de herkomst, ouderdom of technische gebreken van een uurwerk, dan geeft een bezoek aan deze bijeenkomsten misschien de oplossing. Indien mogelijk wel graag het uurwerk meenemen.

De bijeenkomsten vinden plaats in het Museum van het Nederlandse uurwerk, Kalverringdijk (Zaanse Schans) te Zaandam.

In verband met de beperkte plaatsruimte in het Museum, zijn de bijeenkomsten alleen toegankelijk voor de leden van de Vereniging Vrienden van het Museum van het Nederlandse Uurwerk.

MUSEUMNIEUWS ZAANDAM

door: prof. dr.ir. C.A. Grimbergen

De wisseltentoonstelling van het Museum van het Nederlandse Uurwerk, gewijd aan het uurwerk maken in het Zwarte Woud in de 18e en 19e eeuw, met als titel: **"Van Koekoeksklok tot Reguleur: Uurwerken uit het Zwarte Woud (1740 - 1900)"**, zal dit jaar nog tot en met 30 oktober in het Museum van het Nederlandse Uurwerk te zien blijven.

Het gaat om een bijzondere selectie van Zwarte Woudklokken, grotendeels uit particuliere collecties. Deze klokken zijn nog niet eerder in een uurwerkenmuseum te zien geweest. Daarnaast zijn er bruiklenen van het "Goud-, Zilver- en Klokkemuseum" te Schoonhoven, het museum "Van Speelklok tot Pierement" te Utrecht (muzikale Zwarte Woudklokken) en het "Deutsches Uhrenmuseum" te Furtwangen, dat een fraaie verzameling "Figurenuhren" in bruikleen heeft gegeven.

Op initiatief van de gemeente Zaanstad, die de financiële consequenties voor het Museum compenseert, is de toegang voor jongeren tot en met 17 jaar voortaan kosteloos. Voor jongeren tot en met 12 jaar geldt dit ook, mits ze onder begeleiding van volwassenen zijn. Door deze actie wordt de drempel voor het museumbezoek voor gezinnen aanzienlijk verlaagd en hopen wij op meer bezoek van ouders met kinderen.

Door steun van een public-relationsbureau uit Zaandam en van de gemeente Zaanstad, beschikt het Museum van het Nederlandse Uurwerk over een Nederlandse en een Engelse versie van een nieuwe museumfolder *"Zeven eeuwen tijdmeting in Nederland/Seven centuries of time-keeping in the Netherlands"*.

Aanwinst

Begin dit jaar is, via een particuliere schenking, een vroeg-19e-eeuwse chronometer in het bezit van het Museum van het Nederlandse Uurwerk gekomen. Deze is gesigeneerd *"F. Knebel FECIT AMSTERDAM No. 28"*. Van de maker Knebel is reeds een 19e-eeuws staand reguleuurwerk op pennengang in de collectie te bezichtigen. Herman Friedrich Knebel is in Neukirchen ca. 1770 geboren als zoon van een uurwerkmaker. In 1795 verhuisde hij met een van zijn broers naar Amsterdam, waar hij in de Vijzelstraat nr. 109 een werkplaats had. Hij produceerde reguleurs en precisiechronometers, onder meer voor sterrenwachten, waaronder die van Utrecht en van Leiden. Hij overleed in 1829. In Museum Boerhaave bevindt zich een exemplaar uit ca. 1816, No 46 (zie R.H. van Gent & J.H. Leopold: *De tijdmeters van de Leidse sterrenwacht (Leiden 1992)*). Het onderhavig exemplaar in het MNU heeft als nummer, No 28, en is daardoor vermoedelijk van vroeger datum. Op de messing kast is bovendien "Mar. No 20" gegraveerd, ten teken dat het hier om een zeechronometer, in gebruik bij de Marine, gaat. De chronometer is met een Earnshaw-échappement uitgerust. Opmerkelijk is dat op de wijzerplaat de reparatie uit 1830 van de balansveer met (temperatuur)compensatie door

Afb. 1
Chronometer met
beschermbus.

Antiek import Budde

ANTIEKE KLOKKEN

*BOULLE inleg-techniek, VERGULDEN, VERZILVEREN,
LAQUE-doré en PATINEREN*

INKOOP - VERKOOP - RESTAURATIE

Biesterweg 74 - Eindhoven, Telefoon 040-2115764

Venema
Antiques

IN- EN VERKOOP VAN O.A.:
KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELEN

Rijksweg 20
6996 AC Drempt / Holland

Telefoon 0313 - 473465
Telefax 0313 - 471633

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00 - 18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

Afb. 2
Chronometer, messing kast verwijderd. Duidelijk
waarneembaar is de veerton en kettingverbinding met
de snek.

Afb. 3
Detail balans met balansveer, zoals aangebracht door
Arnold en Dent.

Arnold en Dent staat vermeld: "New balance
spring & C. by Arnold & Dent London 1830".
Afmetingen van de chronometer zijn: Hoogte
6,6 cm; diameter: 10,6 cm. Er is een bijbeho-
rende zwartgelakte messing bus, waarin de
chronometer beschermd kan worden vervoerd,
de afmetingen daarvan zijn: Hoogte 9,5 cm;
diameter: 11,5 cm.

Met de verwerving van deze fraaie chronome-
ter van Nederlandse oorsprong, is het Museum
voortaan nog beter in staat om de 19de eeuwse
periode van het produceren van Nederlandse
precisie-uurwerken ten behoeve van gebruik op
zee te illustreren.

Gegevens over het Museum en de wissel-
tentoonstelling zijn ook te vinden op het
INTERNET via <http://go.to/mnu> (engelstalig
<http://go.to/dutchclock>), via [http://antique-
horology.com](http://antique-horology.com) en via de algemene horology site
<http://www.horology.com>. Sinds enige maan-
den is er een speciale nieuwe website voor het
museum ontworpen door de heer H. van den
Ende Junior. Deze is te vinden op het internet-
adres <http://www.mnuurwerk.nl>.

Museum van het Nederlandse Uurwerk
Zaanse Schans – Zaandam Tel.: 075-61 79 769.
Openingstijden: Dinsdag tot en met zondag
van 10.00 uur tot 17.00 uur.

MUSEUMNIEUWS SCHOONHOVEN

door: mevr. drs. G.W.M. Jager

Herinrichting Klokkenzaal

Dit voorjaar, ik maakte daar al melding van
in het vorige nummer van TIJDSchrift, heeft
het Ontwerpbureau Platvorm het Voorlopig
Ontwerp voor de nieuwe presentatie van de
Klokkenzaal geleverd. Een bijzonder ont-
werp, want de honderden voorwerpen, die
door de werkgroepen, bestaande uit leden
van de Vereniging van Vrienden van het
Klokkenmuseum Schoonhoven, waren geselec-
teerd, hebben bijna allemaal een plaats gekre-
gen in de nieuwe opstelling. De tekeningen
met gedetailleerde informatie over niet alleen
de opstelling in zijn totaliteit, maar ook over
de presentatie van klokken, horloges en wek-
kers, de constructies van de nieuwe vitrines en
de opstelling van de werkbanken met gereed-
schappen, waren in dit ontwerp verwerkt.
Ook het Voorlopig Ontwerp is uitvoerig
besproken en de gewaardeerde, veelal opbou-
wende kritiek en de kritische opmerkingen
van de werkgroepen zijn doorgegeven aan het
Ontwerpbureau Platvorm, dat een en ander
in het Definitief Ontwerp verwerkt heeft. Dit
Definitief Ontwerp wordt thans (eind augustus)
binnen het Museum besproken.
Offertes voor de vitrines en de wanden zijn
aangevraagd. In oktober en november wordt
het echt spannend, dan zal de uitvoering van
de herinrichting plaatsvinden. Het opstellen
van de teksten bij de voorwerpen vordert ook
gestaag.

Opening Klokkenzaal

Op 31 december zal de opening van de ver-
nieuwde Klokkenzaal plaatsvinden door
mevrouw drs D.W. Wassenberg-Welp, burge-
meester van Schoonhoven. Het zal haar laatste
officiële handeling zijn als burgemeester van
Schoonhoven! Het plan is om de avond te laten
beginnen om 22.30 uur met een Oudejaarsrede
in het museum door mevrouw Wassenberg,
gevolgd door de officiële opening van de
nieuwe Klokkenzaal. Om 23.50 gaan we met
z'n allen naar buiten om gezamenlijk op het
Kazerneplein de tijd af te tellen naar 2006!
Uitnodigingen voor de opening worden nog
verstuurd.

Tentoonstelling "Torenuurwerken, tijd voor iedereen"

Op donderdag 15 december 2005 zal de feestelijke opening van deze tentoonstelling plaatsvinden. Zie verder het artikel elders in dit nummer van TIJDSchrift.

Bezoek van de AHS uit de VS

Op 26 april jl. bezochten vijfendertig enthousiaste leden van de *Antiquarian Horological Society* uit de V.S., Schoonhoven. Er was speciaal voor hen een "a la carte" programma samengesteld, waarbij de gasten een goede indruk kregen van het Museum en van Schoonhoven. Men kon, na een algemene kennismaking met de museumcollectie, een bezoek brengen aan het depot, de bibliotheek en de diverse studiecollecties van het Museum.

Na de lunch konden de Amerikanen vervolgens kiezen uit een bezoek aan de Vakschool, aan Schoonhovense uurwerkateliers of aan zilvergaleries en juwelierszaken. Met name de vrouwelijke partners kozen voor dit laatste en waren heel dankbaar voor dit alternatief (Per slot van rekening hadden ze de afgelopen dagen al genoeg klokken gezien!).

Tijdens de lunch zat ik naast de heer Fortunat Mueller-Maerki (een Zwitser van oorsprong) van het Amerikaanse organisatie-comité, een boeiend en actief mens met een grote mondiale kennis op klokkengebied. Ik vroeg hem wat volgens hem het Klokkenmuseum in Schoonhoven onderscheidt van andere klokkenmusea in de wereld. Hij hoefde niet lang na te denken en zei onmiddellijk dat hij de "gender balance" een sterke eigenschap vond (gender balance kan vertaald worden met een evenwicht tussen man en vrouw, voor mannen techniek, voor vrouwen zilver).

Bovendien vond hij het belangrijk dat het Museum aansloot bij de "local tradition" (Schoonhoven, Zilverstad; Vakschool, vakopleiding voor goud- en zilversmeden en uurwerkmakers).

Waarmee uit onverwachte hoek nog eens het belang benadrukt werd van afwisseling, c.q. combinatie van klokken en goud en zilver. Een duidelijk voorbeeld hiervan zijn de wisseltentoonstelling van vorig jaar en dit jaar. In de zomermaanden van 2004 had het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum veel succes met de tentoonstelling over Comtoiseklokken. Dit jaar staat een bijzondere expositie over zilver op het zomerprogramma: *De 14e Zilvertriennale*, een driejaarlijkse tentoonstelling van modern zilver met inzendingen uit de hele wereld die veel bezoekers trok.

In augustus telden wij een record aantal bezo-

kers sinds 1999. Zelfs 30% meer dan augustus 2004. Dit is te danken aan "het zomerse museumweer". De prachtige zilvertentoonstelling en een zeer succesvolle dagtocht van Conexxion, die ruim duizend bezoekers genereerde.

VERENIGINGSNIEUWS SCHOONHOVEN

door: ir. A.M.J. Schueler

Lezing

Zaterdag 21 januari 2006

Aanvang 14.00 uur.

Lezing door de heer ir. L.A.A. Romeyn met als onderwerp "Torenuurwerken". Na een inleiding volgt er een rondgang langs de torenuurwerken, die staan opgesteld in de wisseltentoonstelling: "Torenuurwerken, tijd voor iedereen".

De lezing vindt plaats in het: Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4 te Schoonhoven.

De lezing is toegankelijk voor alle leden van de verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.

VERENIGINGSNIEUWS AHS

door: ir. K. Roscam Abbing

Lezing Zeeman in Londen

Bestuurslid -en auteur- J. Zeeman is gevraagd dit jaar de "international lecture" te houden voor de leden van de Antiquarian Horological Society in Londen. Blijkens de mededeling in *Antiquarian Horology* (volume twenty-eight, number six) is Zeeman in die kring vooral bekend vanwege zijn boek over Nederlandse staande klokken. Zijn lezing was getiteld *Dutch Clocks/French Clocks 1657 - 1700* en vond plaats op 21 september. Van de president van de AHS, Sir Arnold Wolfendale (Astronomer Royal en Fellow of the Royal Society) mocht Jaap Zeeman veel complimenten in ontvangst nemen. Deze verwoordde daarmee het enthousiasme van de aanwezige leden. Inmiddels is Zeeman gevraagd dezelfde inleiding te houden voor de Amerikaanse afdeling van de AHS. Dit gebeurt op 15 oktober in Los Angeles.

Bijeenkomsten

De Nederlandse sectie van de Antiquarian Horological Society (AHS) belegt in het najaar van 2005 de volgende bijeenkomsten:

Zaterdag 1 oktober 2005

Om 14.00 uur Ledenvergadering en om 15.00 uur "Bring and Discuss"-bijeenkomst in Restaurant "De Engel", Burgemeester Wallerweg 2, afslag "Oude Dorp", in Houten. De ledenvergadering (tot circa 15.00 uur) is alleen toegankelijk voor leden van de AHS. Daarna, bij de "Bring and Discuss"-bijeenkomst, zijn ook de leden van de verenigingen, die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen, welkom.

Zaterdag, 12 november 2005

Om 14.00 uur bijeenkomst in Restaurant "De Engel" in Houten (adres zie hierboven). Ons betuurslid J. Zeeman zal een voordracht houden over "Het veilen van uurwerken". Hoewel deze voordracht eerder in Schoonhoven is gepresenteerd, achten wij het onderwerp zodanig boeiend dat wij de heer Zeeman bereid hebben gevonden de lezing nog eens voor "eigen publiek" te houden.

Donderdag 8 december 2005

Om 14.00 uur bijeenkomst bij Sotheby's in Amsterdam voor de voorbezichtiging van de klokkenveiling van 14 december. Altijd weer een boeiende bijeenkomst, waar we -dank zij de bereidwilligheid van Sotheby's- op beperkte schaal met de "handjes" mogen kijken.

De laatste twee bijeenkomsten zijn eveneens toegankelijk voor leden van de verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.

ADVERTENTIES

Te koop gevraagd:

Teasmade, authentiek, onbeschadigd en compleet. Inlichtingen via Redactie.
e-mail: plessenhaagen@cs.com of tel. 078 - 68 14 110 (vóór 17.00 uur).

"RIKKETIK" IN ANTWERPEN

De Verzamelaarsvereniging "Rikketik" laat ons weten dat men ook beurzen gaat organiseren in Antwerpen.

De eerste uurwerkbeurs in Antwerpen zal plaatsvinden op:

Zondag 13 november 2005 van 10.00 tot 16.00 uur

Locatie: Seniorencentrum "Top Hat"
Dwarslaan 9, 2050 Antwerpen - Linkeroever.
Deze locatie is als volgt te bereiken:
Met het openbaar vervoer: Tram 3 of de bussen 81, 82, 83 85 en 86 (halte "Schep Vreugde").
Met de auto:
Via de Ring: Afrit 6 Antwerpen-Linkeroever, bij de verkeerslichten linksaf en dan de wegbewijzering volgen.
Via de Waaslandtunnel:
Bij de verkeerslichten linksaf, weg volgen tot kruispunt met de Halewijnlaan (N70), hier rechtsaf en wegbewijzering volgen.
Er zijn voldoende parkeermogelijkheden op de Dwarslaan zelf.

REIZEN

door: J.W. van Vliet

Reis naar Dresden

Dit jaar wordt eind oktober de volledig herbouwde Frauenkirche te Dresden ingewijd. De kerk was door een bombardement in de 2e Wereldoorlog volledig verwoest. Met deze inwijding gaan vele festiviteiten gepaard, die voor een massaal bezoekersaantal zullen zorgen. Een en ander heeft tot gevolg dat er in oktober in Dresden en directe omgeving geen hotel voor een grote groep meer gevonden kon worden. Derhalve zal de voorgenomen reis naar Dresden in oktober helaas geen doorgang kunnen vinden. Het ziet ernaar uit dat de eerste reis naar Dresden waarschijnlijk in april 2006 zal plaatsvinden.

Te koop aangeboden:

Het boek "**Uhren**" van Bassermann-Jordan/von Bertele.

Uitgave 1961, in onberispelijke staat.

Prijs: € 55,- , excl. verzendkosten.

Tel.: 078 - 67 42 270

Te koop aangeboden:

Torenuurwerk. Maker: B. Vortmann
Recklinghausen, ca. 1890. Grahamgang.
Slagwerk hele en halve uur. Gietijzeren frame.
Afmeting: BxHxD = 100 x 100 x 50 cm.
Compleet met gewichten en slinger (L = 200 cm.).

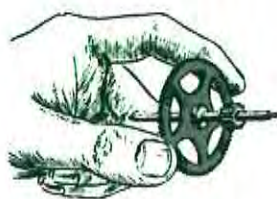
In zeer goede staat, ongerestaureerd.

Prijs € 1.700,- .

Inlichtingen via Redactie.

e-mail: plessenhaagen@cs.com of

tel. 078 - 68 14 110 (vóór 17.00 uur).

Arnold Peek
Merelstraat 84 A/B
1231 NV Hilversum

Telefoon : 035-683 70 27
Mobiel : 06-167 763 32
Fax : 035-588 21 11

vakkundige reparatie / restauratie van oude en antieke **KLOKKEN**

* Kerktorenuurwerken **** elektrische Buitenklokken *

* vervaardigen van alle onderdelen naar tekening of model *

openingstijden winkel/werkplaats:
dinsdag t/m zaterdag 09.00 – 16.00 uur

K. v. K. nr: 32.079.622

SPECIAALZAAK VOOR DE VERKOOP VAN ANTIEKE UURWERKEN

C.G. MOUTHAAAN

MARKTSTRAAT 32
1411 EA NAARDEN-VESTING
TELEFOON 035-6904.08. 43
TELEFAX 035-695.24.82

EIGEN RESTAURATIE ATELIER
GROTE DESKUNDIGHEID

KLOKKENAGENDA

In de rubriek "Klokkenagenda" worden, in beknopte vorm, de belangrijkste evenementen op uurwerkgebied opgenomen, zoals beurzen, tentoonstellingen, lezingen, etc.

Om deze agenda zo compleet mogelijk te doen zijn, doet de Redactie een beroep op haar lezers en, met name, de organisatoren van evenementen om gegevens met betrekking tot nieuwe evenementen zo spoedig mogelijk door te geven aan het Redactiesecretariaat (adres, zie pag. 2).

Organisatoren wordt tevens verzocht om de "Klokkenagenda" na te zien en eventuele onjuistheden, wijzigingen of toevoegingen zo spoedig mogelijk door te geven.

De "Klokkenagenda" heeft tevens tot doel om het samenvallen van activiteiten zoveel mogelijk te voorkomen. Raadpleeg dus eerst de "Klokkenagenda" in TIJDSchrift voordat u data van nieuwe activiteiten vastlegt!

2005

8 okt. – Klok-contactbijeenkomst van de Vriendenvereniging van het MNU. Aanvang 10.00 uur. Plaats: MNU. Alleen toegankelijk voor leden Vriendenvereniging MNU.

30 okt. – Midland Clock & Watch Fair (160 stands), National Motorcycle Museum, Solihull, Birmingham, Engeland.

12 nov. – Klok-contactbijeenkomst van de Vriendenvereniging van het MNU. Aanvang 10.00 uur. Plaats: MNU. Alleen toegankelijk voor leden Vriendenvereniging MNU.

12 nov. – Lezing AHS in Restaurant "De Engel", Burg. Wallerweg 2 te Houten. Spreker is de heer J. Zeeman over "het veilen van uurwerken". Aanvang 14.00 uur (zie verenigingsnieuws AHS).

13 nov. – "Rikdetik"-beurs in Antwerpen, Seniorencentrum "Top Hat", Dwarslaan 9, 2050 Antwerpen Linkeroever. Van 10.00 – 16.00 uur.

20 nov. – Bracknell Clock and Watch Fair (135 stands), Bracknell Sports Centre, Bagshot Road, Berkshire, Engeland, De Boelelaan 30 te Amsterdam. Aanvang 14.00 uur
8 dec. – Voorbezichtiging Sotheby's, klokken- en horlogeveiling, De Boelelaan 30, Amsterdam. Aanvang 14.00 uur.

14 dec. – Veiling van klokken en horloges bij Sotheby's, De Boelelaan 30, Amsterdam. Aanvang 14.30 uur. Kijkdagen op 9, 10 en 11 december van 10.00 tot 17.00 uur.

15 dec. – Opening tentoonstelling "Tijd voor Iedereen" in het NGZK in Schoonhoven.

18 dec. – Brunel Clock & Watch Fair (135 stands), Brunel University, Kingston Lane, Uxbridge, Middlesex, Engeland.

31 dec – Heropening vernieuwde Klokkenzaal in het NGZK in Schoonhoven. Aanvang 22.30 uur.

2006

21 jan. – Lezing VVKS in NGZK. Spreker is de heer ir. L.A.A. Romeyn over "Torenuurwerken". Aanvang 14.00 uur.

Tentoonstellingen

17 april t/m 30 okt. 2005

Wisseltentoonstelling Schwarzwald klokken: "Van Koekoeksklok tot Regulateur; Uurwerken uit het Zwarte Woud (1740 – 1900)" in het MNU Zaandam.

22 april 2005 t/m april 2006

Tentoonstelling "Zeit ist Geld. Kontrolluhren aus dem Schwarzwald" in het "Uhrenindustriemuseum" in Villingen-Schwenningen in het Zwarte Woud (Duitsland). Zie ook de toelichting in het vorige nummer van TIJDSchrift, blz. 29.

15 december 2005 t/m 20 mei 2006

Torenuurwerktentoonstelling "Torenuurwerken, tijd voor iedereen. (700 jaar openbare tijdaanwijzing)" in het NGZK te Schoonhoven.

Gebruikte afkortingen:

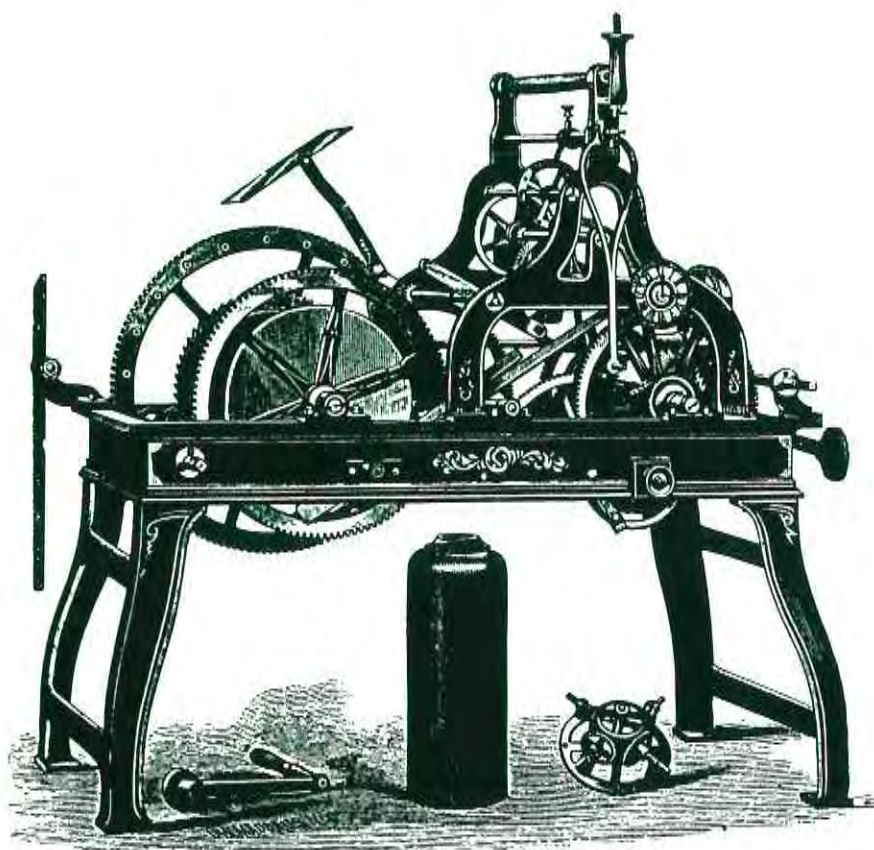
VVKS – Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven, (adres, zie pag. 2).

AHS – Antiquarian Horological Society, (adres, zie pag. 2).

NGZK – Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4, 2871 CZ Schoonhoven, tel. 0182-385612. Geopend dinsdag t/m zondag van 12.00-17.00 uur

MNU – Museum van het Nederlandse Uurwerk, Kalverringdijk – Zaanse Schans, Zaandam, tel. 075-6179769. Geopend: Dinsdag t/m zondag van 10.00 – 17.00 uur.

De Redactie is niet aansprakelijk voor (schade ontstaan door) onjuiste vermeldingen, het niet doorgaan van evenementen en/of het wijzigen van plaats en/of tijd van evenementen. Geadviseerd wordt om vooraf contact op te nemen met de organisator van het betrokken evenement.

TOINE DAELMANS LUIDKLOKKEN & TORENUURWERKEN

Wevestraat 30
5708 AG Helmond (Stiphout)
Telefoon 0492-545577
Fax 0492-554395

Reparatie, revisie en levering
van luidklokken en
torenuurwerk-installaties

v.d. GEVEL FOURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

- Fournituren voor zowel moderne als antieke klokken
- Alle handgereedschappen en machines.
(o.a. het gehele Bergeon-assortiment)
- Schoonmaakvloeistoffen.
- Zeer groot assortiment opwindveren.
- Complete uurwerken.

VOF v.d. GEVEL FURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

Zellerstraat 102
5011 ES Tilburg
Telefoon: 013-4553963
Fax: 013-4553225

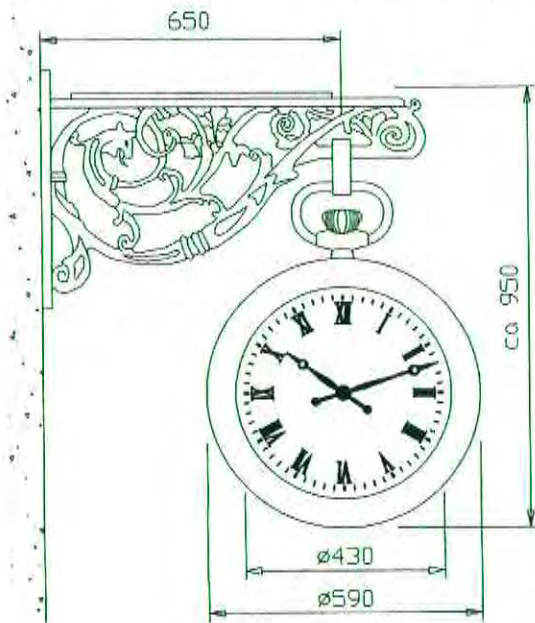
van Os Uurwerken

*Als een uurwerk meer
aangeeft dan alleen de tijd ....*

N.J.U. Erkend

*Verkoop van uurwerken - Reparatie en Onderhoud
Leverancier van buitenklokken*

Dubbelzijdige Boulevardklok

Hoogte : 3,40 m
Wijzerplaat : Ø 60 cm
Constructie : gietijzer
Kleur : antiek groen

Vestzakhorloge

Toepassing : Buitengebruik
Uitvoering : Dubbelzijdig DCF
Kroon en beugel : Messing uitvoering gepolijst
Verlichting : TL rond
Materiaal behuizing : Dubbelwandig aluminium
Kleur behuizing : Kleur Rall in overleg
Type wijzerplaat : Romeinse indeling
Kleur wijzerplaat : Wit met zwarte opdruk
Leesafstand : ± 75 meter
Voeding : 220 volt

van Os Uurwerken - Bisschopsmolenstraat 235 - 4876 AM Etten-Leur - Tel/Fax: 076-5037822
e-mail: van.os.uurwerken@planet.nl voor meer info: www.vanosuurwerken.nl

Heeft U nog vragen, wij zitten slechts één telefoontje van U vandaan

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.

FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK
FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER
FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN
& MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

WEKKERS, KLOKKEN
& HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI

HAGERTY
ONDERHOUDS-
MIDDELEN VOOR
GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

EEN HOLLANDSE TAFELKLOK IN GEZWARTE KAST OP DRAAIPLATEAU
STEVEN HOGENDIJK, ROTTERDAM, CIRCA 1720
RICHTPRIJS 5.000-7.000 EURO

Klokken en Horloges

Veiling in Amsterdam: 14 december 2005, om 10.30 en 14.00 uur
Kijkdagen: 9, 10 en 11 december, van 10.00 tot 17.00 uur

De Boelelaan 30 1083 HJ Amsterdam

INLICHTINGEN · drs Jos Meis (klokken) 020 550 2229 jos.meis@sothebys.com
· Ronny Wooter (horloges) 020 550 2236 ronny.wooter@sothebys.com
CATALOGUS · 020 550 2200 www.sothebys.com

Sotheby's